

Реферат на тему: "Тарас Шевченко на Нікопольщині"

Тарас Шевченко

Науковий реферат з української літератури

Тарас Шевченко на Нікопольщині

ВІД КИРИЛІВКИ ДО БЕРЕГІВ ДНІПРА

Я закоханий з дитинства в поезію та і взагалі в творчість Тараса Григоровича Шевченка, мого улюбленого найвизначнішого вихователя, Тарас Шевченко — це не тільки історія епохи України, це — і поклик у майбуття.

Поезія Шевченка наскільки мене полонила, що я вбачаю в її авторів людину, яка долає таку вершину, котру людству вдається подолати надто рідко, якщо вимірювати оте "рідко" століттями. У поезії (у всі часи — від Гомера до сучасного Івана Драча) є свої "альпіністи" і є свої "туристи". "Альпіністи" сміливо штурмують важкодоступні висоти. В цей же час "туристи" гуляють по стежинах. "Альпіністи" ставлять перед собою складні, серйозні завдання, "туристи" набагато частіше прагнуть знайти легкий шлях.

Повторюю: Шевченко мене полонив. А тому я й вирішив дещо взнати, дещо вивчити з різних джерел про перебування Т. Г. Шевченка на Нікопольщині. Цьому Історичному захопленню я віддав багато років свого педагогічного й краєзнавчого життя. Адже про той пам'ятний в історії нашого краю 1843 рік, коли на Нікопольщині побував Т. Г. Шевченко, мені розповідали Ще в ті літа, коли я сидів за шкільною партою.

І тоді, ще юнакові, мені уявлялося, і сьогодні, людині певного життєвого досвіду, мені уявляється, що Тарас Шевченко був їм "альпіністом", Апостолом правди і добра, котрий штурмував висоти, прагнуч якомога глибше впізнати свій український край, осягти духовну широчінь його народу, самодостатньо впізнати його долю. Тож і проліг шлях поета від рідної степової Кирилівки, де вперше спів його народився, де вперше ласку він впізнав, до берегів чарівливого Дніпра, осяяного славою відваги запорозького козацтва, так добре знайомої Шевченкові з різних переказів та дум Кобзарів, цих одвічних народних гомерів.

Що ж примусило молодого поета і художника здійснити подорож на Нікопольщину? На це запитання можна дати однозначну відповідь, коли добре вивчити внутрішній світ Шевченка. По-перше; поета вабили сюди історичні місця і пам'ятники, пов'язані з історією козацтва запорозького. Адже Нікопольщина, як відомо, була колишнім центром Запорозжя, тим осередком, про котрий М. В. Гоголь писав: "Вот то гнездо, откуда вылетают все те гордые й крепкие, как львы! Вот откуда разливается воля й казачество на всю Украину" (Н. В. Гоголь. "Тарас Бульба"). А засновник наукового комунізму К. Маркс, конспектуючи монографію М. І. Костомарова "Бунт Стеньки Разина", підкреслював: "Із заснуванням славного Запорозжя дух козацтва

розлився по всій Україні" (К— Маркс. "Стенька Разін". "Молодая гвардия", 1926 р.

№ 1, стор. 107). До всього цього додамо ще й той факт, що на території Нікопольщини були розташовані п'ять Запорозьких Січей з восьми, що упродовж двохсот років відігравали прогресивну роль в історії українського народу, в його боротьбі проти татаро-турецької агресії і польських феодалів.

По-друге, під час перебування в Україні у Шевченка виник задум про періодичне художнє видання, присвячене історичному минулому, народному побуту та звичаям. Задум про альбом офортів "Живописная Украина". Відомо, що за гроші, виручені від реалізації "Живописной Украины", поет мав намір викупити з кріпацтва своїх родичів. Він передбачав саме у південному краї знайти та змалювати окремі місця і пам'ятники.

І по-третє, до тої поїздки до дніпровських берегів поет вже немало написав про Запорозьку Січ та запорозьких козаків, історичні та (літературні герої творів Шевченка глибоко проникали в його серце. Очевидці свідчать, що він зупиняв себе тоді, коли починав писати з голови, і старався писати тільки з серця. Йому, як поету — історику, художнику, просто людині, закоханій у рідний край, хотілося побувати на місцях колишнього Запорожжя. Він прагнув, а так воно й було, поглибити свої знання з історії України, котрою захоплювався давно. Поетові потрібно було показати, а не доказати — в мистецтві, що показано, то вже й доказано.

У запорозьких козаках Шевченко вбачав кращі риси українського народу, його волелюбність, його ненависть до гнобителів та загарбників.

Було колись — запорожці Вміли панувати. Панували, добували І славу, І волю...

("Іван Підкови"),

Ще в ранніх поетичних творах він оспівував Запорозьку Січ. Варто назвати хоча б такі твори, як "Тарасова ніч" (1838), "Перебендя", "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Гайдамаки" (1841), "Гамалія" (1842). У них поет створив героїчно-романтичні образи запорожців Івана Підкови, Тараса Федоровича (Трясила), Максима Залізняка, інших прославлених сподвижників. До речі, у творах, друкованих в знаменитому "Кобзарі", запорозькі місцевості згадуються: сама Січ — 16 разів, Запорожжя — 7 разів (мовиться про всю територію "вольностей войська запорожского").

Навчаючись у Петербурзькій Академії художеств та перебуваючи в оточенні прогресивних діячів української 5 російської культури, Шевченко не втрачав зв'язків з Україною, завжди цікавився життям закріпаченого селянства, його побутом. 19 травня 1843 року, після закінчення навчання в Академії художеств, поет разом з Євгеном Гребінкою виїхав білоруським трактом в Україну, де він не був чотирнадцять років. Засумувавши по рідній землі, Тарас Григорович побував на Чернігівщині, в селах Київщини, Полтавщини. Та найбільше його приваблювали ті місця, де жили запорозькі козаки.

На дніпровські пороги Шевченко відправився з Полтавщини, його полонили красою чудові краєвиди в понизов'ї річки Орелі. І поміж численних скіфських та половецьких могил, на вершинах яких красувались кам'яні баби, розкинулися невеликі старовинні села, завітчані садочками. Та села ще зберігали помітні сліди земляних укріплень

XVIII століття. Десь у районі Старого . Орлика, розташованого поблизу злиття Орелі з Дніпром, Шевченко переїхав на правий берег Дніпра. Уздовж берега в'юнилася дорога. Про цю місцевість поет згадує у повісті: "Наймичка": "...І непоштовим шляхом прямували чумаки через Орель на Старі Санжари". А в поемі "Іржавець" згадується про будівництво оборонної лінії на річці Орелі. Від надто виснажливої праці, голоду та хвороб тут навіки-вічні залишились тисячі козаків і селян. Шевченко писав про них:

Як діточки на Орелі Лінію копали, І, як у тій Фінляндії, В снігу пропадали.

Діставшись правого берега Дніпра, поет продовжує подорож свою через Верхньодніпровськ — поштову станцію Романкове— Карнаухівку. Згодом прибув до Катеринослава. До речі, нагадаємо, що в травні 1820 року правим берегом Дніпра від Крюкова до Катеринослава на заслання їхав молодий російський поет Олександр Пушкін.

Пізніше у вірші "Сестрі" Шевченко писав про села, розташовані на берегах Дніпра:

Минаючи убогі села, Понаддніпрянські невеселі...

Як у свій час Пушкіна, Тараса Шевченка нічим не приваблював Катеринослав. Це губернське степове місто у ту пору налічувало близько 9800 жителів, з яких дві тисячі — дворяни та чиновники, купці, представники духовенства. Решта були міщани і дворові люди, котрі мешкали у глинобитних та дерев'яних хатинах.

Престижним вважався "тюремний замок" — найбільший будинок у місті. У ньому в свій час був в'язнем Устим Кармелюк. Катеринослав не мав жодного вищого учбового закладу. Зате трохи не на кожному кроці — молитвені та питні заклади. У місті налічувалося 10 церков, дві синагоги, понад 50 винних погребів та питних домів. Гнітюче враження справили робітники суконно-шовкової фабрики. Працювали в жахливих умовах, пухлі від голоду. Потьомкінський палац та міський парк були вкрай занедбані.

З губернського міста відпочаткувалися численні поштові дороги. У сорокових роках XIX століття на головних шляхах, відгалужених від міста, курсували казенні і приватні поштові екіпажі, рухалися вони вдень і вночі. Зупинялися лише на поштових станціях на 10—15 хвилин. І знову — в дорогу.

Подорожував Шевченко по Катеринославщині на поштових. Є припущення, що у цьому місті він зустрічався зі своїм знайомим художником І. І. Городницьким, з котрим звела доля по навчанню в Академії художеств.

З Катеринослава шевченківська подорож пролягла далі на південь. Шлях вів через Старі Кодаки, хутір Волоський, поштову станцію Концерополь, колонію Ейнлаге. А згодом прибув на острів Хортицю.

У Старих Кодаках поет міг оглянути історичні місця, зокрема

рештки польської фортеці, котру неодноразово здобували повстанські козацько-селянські загони і війська Богдана Хмельницького. Згадується ця місцевість у шевченківській п'есі "Назар Сто-доля". Герой твору Назар говорить: "Знаєш, як приїдемо ми у Кодак... Се запорозький город. От як приїдемо, мерщій у церкву, повинчаємось. Тоді і сам гетьман нас не розлучить". Принагідно скажемо, що значно

пізніше, у 1880 році, І. Ю. Репін, подорожуючи по Дніпру, зробив тут два малюнки "Старі Кодаки" та "Церква в Старих Кодаках".

Своєю стихійною розбурханістю зачарували поета дніпровські пороги. Вони займали смугу близько ста кілометрів. Це були скелясті кам'яні брили висотою від чотирьох до семи метрів, що перетинали Дніпро з одного берега до другого. А всього дніпровських порогів налічувалося дванадцять — Кодацький, Сурський, Лоханський, Стрільчий, Звонецький, Княжин, Ненаситець, Вовнизький або Внук, Будилівський, Таволжанський, Літній та Вольний.

Найбільш небезпечним вважався Ненаситецький поріг, або, як його називали, Дід-поріг. Він складався з семи брил та дванадцяти гряд. Вода біля правого берега з гуркотом падала з висоти чотири з половиною метри, кипіла та вирувала, як у велетенському казані. Це місце називали пеклом.

Багато українських поетів, художників, композиторів оспівували грізні дніпровські пороги. Бентежили вони й Шевченкову уяву, котрий присвятив їм немало поетичних рядків, віддзеркаливши можуть цього природного явища. Згадаймо хоча б такі рядки з добре відомих творів поета.

...а пороги

Між очеретами

Ревуть, стогнуть, розсердились,

Щось страшне співають...

Тільки і остались,

Що пороги серед степу

Ревуть-завивають.

("Гайдамаки").

...Б'ють пороги, місяць сходить, Як і перше сходив... Нема Січі, пропав і той, Хто всім верховодив!..

("До Г. Квітки-Основ'яненка").

У пору подорожування по Придніпров'ю поет жадібно вслухався до народних переказів, вникав у глибину їх змісту, робив замальовки як художник і поетичні начерки як поет. Ось що розповів у 1911 році сторічний дід Влас Сербиченко, пам'ять котрого ще зберігала події того давнього 1849 року, свідком котрих "йому довелося бути:

"Жаркого липневого дня йшов молодий рибалка, йшов з села Вовнижії в село Микольське. Біля Ненаситського порога його наздогнав якийсь чоловік, невисокий на зріст, з торбою через плече, з невеликою ношею в руці.

Це був Шевченко, стомлений далекою дорогою. Розговорилися. Я дізнався, що поет йшов до Діда — так називався поріг

Ненаситець.

У селі Микольському Шевченко ночував. Увечері на прохання селян, котрі зібралися, він читав свою "Катерину" та інші твори. Наступного дня господар хати, де поет ночував, відвів його до Кічкаса. Тут Тарас Григорович переправився через Дніпро

на Вознесенку, звідти доставився на острів Хортицю..."

("Великий Кобзар на Запоріжжі". "Запорізька правда", 10 січня 1964 року. Автар — Е. Макаров, учений секретар Запорізького відділу географічного товариства при Академії наук України)

Перебуваючи на острові Хортиця, поет цікавився його історією. Цей легендарний острів у ту пору належав тридцяти німецьким сім'ям-колоністам, котрі отримали від Катерини II великі пільги. Вони жорстоко експлуатували у своїх господарствах українських селян — нащадків запорожців. Проживши понад півстоліття у цих краях, ніхто з колоністів так і не навчився говорити російською

чи українською мовою.

їх не цікавили пам'ятки старовини. Колоністи розорювали окопи, руйнували укріплення козаків і теж розорювали Спилували столітні дуби на клепки для пивних бочок. На це звертав увагу і художник Репін, коли у червні 1880 року зі своїм учнем Валентином Серовим відвідав острів Хортицю.

З метою збільшення своїх прибутків німецькі колоністи, російські та українські поміщики у сорокових та п'ятдесятих роках XIX століття у зв'язку з розширенням товарно-грошових відносин почали посилено вирощувати картоплю, цукрові буряки, будувати спиртові заводи. Відповідно до цього збільшили панщину та грошовий оброк.

Такий стан закріпачення простих людей боляче торкнувся й поетового серця. У своєму революційному посланні "І мертвим, і живим, і ненародженим..." він писав:

І на Січі мудрий німець Картопельку садить, А ви її купуєте, їсте на здоров'я Та славите Запорожжя.

А чиєю кров'ю

Ота земля напоєна,

Що картопля родить,—

Вам байдуже. Аби добра

Була для городу!..

На острові Хортиця Шевченко залюбки слухав спогади старожилів, зокрема рибалок про Запорозьку Січ. Гнівню обурювався зухвальством загарбників-колоністів

Тоді ж відвідав місто Олександрівськ (нині Запоріжжя). Сьогодні це — велике індустріальне місто. Грізні дніпровські пороги лежать глибоко на дні Дніпра-Славутича. Дніпрогес, що величаво підвівся тут,— славнозвісний пам'ятник Шевченківським заповітам.

Від Олександрівська до Нікополя розпросторилися чарівливі дніпровські краєвиди, завітчані багатьма пам'ятниками запорозького козацтва. По цьому шляху й тривала подорож поета. Шевченко міг сісти на якийсь дуб, що належав нікопольському матросові, і попливти до тодішньої столиці вільних матросів — Нікополя. Міг він й сухопутним шляхом заїхати в Голу Грушівку (Іллінку), де першого серпня 1680 року помер кошовий отаман Іван Дмитрович Сірко. По дорозі до Голої Грушівки міг побачити знаменитий Буцько-Томаківський острів. Саме тут знаходилася перша Запорозька Січ. Саме тут Богдан Хмельницький концентрував повстанські козацько-

селянські сили, прибувши сюди у грудні 1647 року.

Як на нашу думку, Шевченко з острова Хортиця до Нікополя їхав на поштових, їхав через Томаківку, де знаходилась поштова станція. Як засвідчують перекази, у травні 1787 року цариця Катерина II з острова Хортиця через підстанцію Томаківку за тричотири години дісталася каретою до Нікополя.

Детальне вивчення історії Подніпров'я дає підстави вважати, що у Нікополі з кінця XVIII століття існувала поштова станція, а з 1836 року — поштова контора. Саме через ці населені пункти (Томаківка, Нікополь) проходив поштовий шлях з Катеринослава до Херсона. А Микитинська чумацька транзитна дорога, котра прокладена у 1805 році, вела від Микитинської переправи, що в районі Нікополя, до Кременчука. У ту пору вже була добре наїжджена дорога диліжанського сполучення з Катеринославом.

...І ось, нарешті, Нікополь. У тодішньому містечку, на Микитинському Розі Тарас Григорович міг оглянути рештки Микитинської Січі, на котрій у квітні 1648 року було обрано "геніального бунтівника" Богдана Хмельницького гетьманом України. Саме на цій переправі у ту далеку минувшину будувалися, за висловом з тих часів, морехідні нікопольські човни. А споруджували їх рольні матроси прямо на березі. Споруджували без креслення, про котре, очевидно, й поняття не мали. Та зате будували добротно. Історичними фактами це підтверджено. Додамо до цього і той факт, що у Нікополі в ті часи доживали ще багато старих запорожців, з котрими, як на мою думку, розмовляв Тарас Шевченко. На час відвідання поетом цього краю тут розкинулись маленькими острівцями запорозькі курені і будиночки. Факти ці зафіксовані у різних історичних працях.

Т. Г. Шевченко у вересні 1843 року на Микитиному Розі слухав спогади рибалок. Цю подію відобразив П. Богуш.

У Нікопольському Свято-Покровському соборі зберігалось багато різноманітного запорозького начиння — посуд, зброя, прапори, історична і церковна література, картини, ікони, портрети козаків Шиянів, котрі мешкали у цьому краї, чарки кошового отамана Івана Сірка. У 1838 році тут працював видатний історик міста Іван Іларіонович Карелін — людина прогресивних поглядів, дійсний член Катеринославського статистичного комітету. Він друкував свої статті в "Катеринославських губернських відомостях" та в "Записях Одесского общества истории и древностей". Шевченко міг зустрічатися з Кареліним.

Можна вважати, що багато цікавого дізнався Шевченко, побувавши у цьому південному місті. У ті часи колишні запорозькі землі довкола Буцько-Томаківського острова і старого запорозького зимовиська Червоногригорівки були роздані поміщикам. Товариш Шевченка, етнограф і письменник О. С. Афанарьев-Чужбинський у своїй книзі "Поездка в южную Россию", що відбулася у 1856 році, описує жахливе становище кріпаків села Бориси-Глібовки, що належало поміщику Нечаєву, та села Чернишовки, що було власністю графа Чернишова.

На території сучасного Нікополя, на Микитиному Розі, де існувала стародавня переправа через Дніпро, тимчасово знаходилася Запорозька Микитинська Січ з 1637

по 1652 рік. З нею пов'язана діяльність ватажків селянсько-козацьких повстань проти польських феодалів Івана Сулими, Павла Бута (Г.Тавлюк), Яцька Острянина, Дмитра Гуні. У своїх творах про них згадує Шевченко.

Микитинська Січ знаменита ще й тим, що тут 19 квітня 1648 року гетьманом України обрано Богдана Хмельницького. Звідси, з Микитинового Рогу, він почав визвольну війну українського народу проти польської шляхти (1648—1654 рр.). Образом Богдана Хмельницького, видатного державного діяча і полководця, Шевченко захоплювався все своє свідоме життя, називав його "славним", "благородним", "геніальним бунтівником". З нагоди такої події на площі, що носить ім'я гетьмана, встановлена на повний зріст скульптура Богдана Хмельницького у гетьманському вбранні.

Перша згадка про Микитин Ріг та про Микитинську переправу припадає на кінець XVI століття. Повертаючись з Чортомлицької Січі, посол австрійського імператора Рудольфа II Еріх Лясота зі Стеблева у своєму щоденнику від 2 липня 1594 року занотував: "Звідси до Микитинового Рогу, що на лівій або руській стороні, близько... Недалеко звідси заночували на острові. Дня 3 липня до Лисої Гори на лівому або руському боці..."

Яка ж подальша доля Микитинового Рогу? За особистим розпорядженням цариці Катерини II від 9 вересня 1775 року Микитино названо Славенськ. Князь Потьомкін мав намір збудувати тут фортецю. Назва Славенськ трималася якихось п'ять років А 30 березня 1780 року з'явилася вперше назва — Нікополь. Того ж року ця назва зустрічається в документі "План внонь проектируемого укрепленья Никополь, что прежде назывался Никитин Перевоз, для содержания команды одного батальона".

Перебуваючи у Нікополі, Шевченко, безперечно, мав змогу оглянути рештки Запорозької Микитинської Січі. Тут височіла стара запорозька капличка-церква на честь Покрови. Порч знаходилось кладовище.

Навесні 1845, коли Дніпро розбурхала одна з найкрутіших повеней, вода змила, вщент зруйнувала рештки Микитинської Січі й утворила нове русло. Між старим і новим руслом Дніпра згодом з'явився острів Орлов, що стало, напевне, результатом тої повені. А названий острів так тому, оскільки на великій груші звив собі гніздо звичайний орел.

У Нікополі Шевченко міг оглянути побудовану в 1796 році Свято-Покровську церкву, в котрій було чимало залишків запорозької старовини — ікони, картини, портрети козаків, запорозька

історична і церковна література, в тому числі й двопудове Єван-теліє, зразки українського прикладного мистецтва XVII—XVIII ст. На Микитинському Перевозі Шевченко міг бачити будівництво нікопольських морехідних човнів, зустрічатися з чумаками, котрі везли сіль до Кременчука та Києва. Міг цікавитись, якими водними шляхами можна дібратися далі у глибінь цього південного краю. У ті часи до Капулівки та Покровського діставалися водними шляхами, котрі голубими стрічками мережили степові широти. Човнами пливли по таких красивих річках і дніпровських притоках, як

Лапинка, Бистрик, Чортомлик, Скарбна, Павлюк, Підпільна, їх береги були завітчані багатолітніми вербами, осоками, тополями.

З Нікополя шлях поета пролягав у село Покровське. Між ними знаходилось старе українське село Капулівка. Саме тут на острові з 1594 по 1709 рік знаходилась стара Чортомлицька Січ. Є всі підстави вважати, що у Капулівці Шевченко відвідав могилу кошового отамана Івана Сірка, побував на Січі. Оглянув запорозьку корчму, запорозькі курені, старе кладовище. Слухав розповіді про руйнування Чортомлицької Січі у 1709 році, що сталося за наказом царя Петра 1, про перенесення її на землі кримського хана в Олешки, де запорозькі козаки зазнали багато утисків

Шевченко в поемі "Іржавець" влучно назвав Олешківську Січ... Горе Запорожжя. У ній немало історичної основи, пов'язаної з історією старої Чортомлицької Січі, з нашим краєм Подніпровським. Як мандрували день і ніч, Як покидали запорожці Великий Луг і матір Січ, Взяли з собою матер божу, А більш нічого не взяли, І в Крим до хана понесли На нове Горе-Запорожжя...

("Іржавець").

Залишив пам'ять про це село й Репін. Побувавши в 1880 році в Капулівці, він змалював могилу кошового отамана Івана Сірка, річку Чортомлик, а також селян, котрі нагадували своєю зовнішністю запорозьких козаків.

Біля Капулівського Рогу, де в річку Підпільну впадали Чортомлик, Скарбна, Павлюк, знаходився острів. На ньому залишилися рештки Чортомлицької Січі. Збереглося також запорозьке кладовище, що розкинулось неподалік від берега, а також запорозька корчма, котра проіснувала аж до 1955 року. Теж неподалік від берега, біля вітряків, стояла могила кошового отамана Івана Дмитровича Сірка. Шевченко міг довідатись з розповідей, що Іван Сірко брав участь у п'ятдесяти п'яти битвах і неодноразово протягом 1660—1680 років обирався кошовим отаманом. Він був послідовником Богдана Хмельницького.

На могилі Івана Сірка стояв кам'яний стовп. На східній стороні його було висічено місце для "животворящего хреста" з описами і бончуками. А на західному боці напис: "Року божьего 1680, мая 4 приставился раб божий Йван Сірко Дмитрович, отаман кошевой за его (тут вибито шматок каменю) ЦПВ (царської присвітлої величності) Федора Александровича. Память проводного со похвалами". Літописець Величко писав: "Того ж лета 1680 первого августа преставился от жизни сей через некоторое время после болезни в Грушовке в своей пасеке славный кошевой атаман Йван Сирко. Препровожденный водою до Запорожской Сичи. Он погребен честно всем войском низовым запорожским в поле, за Сичею против Московского окола, где погребалось й другое запорожское товариство. Погребен он знамените, 2 августа со мноюю артною й мушкетною стрельбою й с великою от всего низового войска жалостью..."

Від жителів Капулівки можна почути чимало розповідей про знаменитого кошового отамана. Взагалі, існує багато легенд про характерника Івана Сірка, про те, що рівного у силі Сіркові не

П. Богуш. Зустріч Т. Г. Шевченка з нікопольським істориком Іваном Карелінім.

було у цілому світі, що сам Бог йому допомагав, що Сірко ловив кулі на льоту, міг перетворитися у будь-якого звіра чи птаха. Річка Чортомлик має таку назву тому, що Сірко убив чорта, який тільки мликнув вверх ногами після влучного пострілу отамана. Ось як переповідає цю легенду дніпропетровський письменник Михайло Чхан в новелі "Як Сірко чорта вбив", що увійшла до повісті "Легенди про козаків".

Повертався кошовий до млина, йшов сам, йшов, як і личить хазяїнові землі рідної, статечно, непохитливо. Ось уже й вода шумить на потоках. Глянув Іван Сірко на потоки і спинився, мов укопаний: перед ним сидів чорт. Хвіст у воді мокне, шерсть скуйовджена. А далі ця легенда переповідається ось у такому плані:

"Не злякався Сірко, боронь боже! Дуже чудувався: ніколи ж бо чорта ні мертвого, ні живого не бачив. А чорт ще й усміхається ябедно, зверхньо:

— Здоров був, брате Іване!

Загудів гнів у жилах кошового, але стримався — до шаблі не потягся, тільки металеве відбрів:

— Який я тобі брат, перевертню пекельний?! Зараз же вибачся і забирайся під три чорти!

Зареготався чорт, аж роги йому заплигали. А тоді глузливо почав:

— Бачиш, який ти: сам посилаєш мене до братів, а забув, що татари тебе чортом називають, дітей та жінок тобою лякають. Та й братчики твої тебе за мою рідню вважають, або ж за спільника. Адже ж кажуть, що ти зо мною накладаєш?

Розжарювався кошовий, пішов вибухом:

— Я, землю свою боронячи від ворогів, таки забігав і в татарські услуги, але з дітьми та жінками не воював, не рубався! Брешеш ти, вилупку смердючий! То ти людей з пуття збиваєш, і на крадіжку змовляєш, і на брехню зводиш, і на зраду штовхаєш. А якщо вороги твоїм іменем нарекли, то на те вони й вороги, то вони і є твої брати, бо той, хто дає комусь якесь ім'я, вибирає, що йому рідніше. Ото і є твої брати.

Покрутив чорт носом, як від ладану, і так спокійно, аж байдуже каже:

— Хитрий ти, Іване, як сто черкаських відьом: все повернув на мене. А все ж ми — брати.

— Що ти, я ж козак, хрещений. Мене мати благословляла на заступу України рідної.

— Яка різниця? — знизав знущальне плечима чорт. — Яка різниця. Я і ти на крові людській живемо. То, виходить, брати. Обіймемося, поцілуємося, братику Іване, — розперезався зовсім чорт.

— Не діждеш із козаком обійматися!

І блискавично вихопив кошовий пістоля з-за пояса козацького і твердою рукою навів на підступну потвору. Гримнув постріл — і мликнув чорт ногами в воду. І зімкнулась над ним ніч, і заходились його раки їсти. А кошовий спокійно рушив по греблі назустріч сполошеним джурам.

— Що трапилось, батьку?! Хто стріляв?

Сірко сів на коня, довго їхав мовчки, а таки коротко виклав свою пригоду: як чорт хотів побрататися з ним та що з того вийшло.

А на другий день вся Січ до найзаспанішого сонька-жукодава тільки і теревенила оту чудасію, як тільки кому ввижалось, як кому чалапалось. Батько відсипався на похмілля, а джури похрипли, язика на деркачі потерпли, в котрий раз, та ще знову, з новою підливою, розмузикуючи цікавим братчикам батькову пригоду. І послушали козаки, як архимандрита не слухали; і вірили так, ніби сам кожен ту зустріч мав.

І ще раз та ще раз побожніли рered батьковою всемогутністю та незаперечною характерністю. І ладні були йти за ним в будь-яке пекло та скручувати роги не тільки чортам, а й богам чужинським.

А річку в пам'ять тієї події нарекли Чортотмликотм. Бо так і кінчалась завжди легенда і тоді, і тепер:

— Як врізав батько Сірко з пістоля, то тільки ногами чорт тмликнув!"

Є чимало й інших легенд про славного кошового отамана. Розповідають і таке. Після смерті Івана Сірка козаки п'ять років возили з собою труну з тілом кошового, гадаючи, що вона сприятиме їм у битвах. А потім відрубали праву руку, замість неї поклали золоту і з нею ходили в походи, виставляли її вперед, промовляючи: "Стій, душа і рука Сірка з нами".

Місцеві Кобзарі співали:

В Капулівці на гороті Мазая старого Є могила отамана Сірка кошового. І казали старі люди Ще в далекі роки,

Що отаман невмирущий

Десть по світу ходить...

Розповідають, що тут, у Капулівці, кошовий Сірко написав знаменитого листа турецькому султану, в якому влучно його висміяв.

Крізь роки і століття острів приваблював багатьох. У червні 1594 року на Чортотмлицьку Січ приїздив посол авегрійського імператора Ерїх Лясота і прожив тут цілий місяць. У своєму щоденнику він позитивно відгукується про український народ, про визвольну боротьбу запорозького козацтва. Взимку 1708 року сюди

прибув Кіндрат Булавін. Запорозька голота прийшла на допомогу донським козакам, і вони разом мужньо билися з царськими військами.

Острів, де знаходилась Чортотмлицька Січ, був досить живописний. Природа наділила його своєю чарівливою красою. Відомий український письменник і кінорежисер Олександр Довженко, котрий збирав матеріали для сценарію кінофільму "Поема про море", побував у Капулівці 12 жовтня 1952 року. У своєму записнику він занотував: "Я на острові. Передо мною Запорозька Січ проти Капулівки. Проти могили Сірка — верби, тополі, грушки. Річка Підпільна і бистрий Павлюк береги мие. Шелестить пожовкле листя, човен пливе до мене. Тут була колись гребля, якою їздили козаки. Сушаться великі неводи. Багато гадюк та вужів. На місці Січі хтось трохи копав... Але до чого ж прекрасно в Капулівці! Які річки Підпільна, Павлюк і Скарбна! Які ліричні привілля! Мимоволі тут пригадуються старі часи дореволюційні. Ні одному

негіднику з так званого панства, ні одному з потемків старшини чи поміщику, нікому в голову дурну та убогу не прийшло поставити десь пам'ятник у старих місцях на спогад потомкам, матеріалізувавши свою думку в камені чи бронзі. Куди будрі Не було ні думок, ні спогадів високих, ні прагнень. Такі були й останні передреволюційні і "революційні" кооператори. Десь під копицями кашу варили та, випивши, співали п'яними голосами старокозацьких пісень, сентиментально хлипаючи, зітхаючи "славних прадідів великих правнуки погані, бодай вас земля не прийняла...".

Перебуваючи у Капулівці, Довженко згадував Тараса Шевченка, котрий теж відвідав цей край. До речі, Олександр Довженко мав намір створити фільм про кошового отамана Івана Сірка та запорожців. "Л з різних причин задум так і не вдалося здійснити.

Завершуючи розповідь про Сірка, додамо, що у 1956 році у Капулівці встановлено чавунний бюст кошового отамана роботи дніпропетровських скульпторів Ситника, Білика, Духовенка. Образ Сірка вони взяли з відомої картини Репіна "Запорожці". Втім хвилі Каховського водоймища стали підмивати берег і загрожувати могилі кошового отамана. А тому в листопаді 1967 року його останки перенесені і поховані на Сторожовій Бабиній могилі, за п'ять кілометрів від старої могили отамана. Перенесли сюди і надмогильну плиту з тим же, що й був написом: "На цій місцевості знаходилась Запорозька Чортомлицька Січ, яка була центром запорозького козацтва і відігравала прогресивну роль в історії українського народу".

Щоб відтворити справжні риси Івана Сірка, череп його було передано в лабораторію пластичної антропологічної реконструкції інституту імені Міклухо-Маклая Академії— наук колишнього СРСР. Учениця професора М. М. Герасимова, кандидат біологічних наук Г. В. Лебединська відтворила образ Сірка по черепу. Науковці Дніпропетровського медичного інституту встановили, що Іван Сірко прожив 70—75 років. У 1980 році на могилі кошового отамана, тепер вже на новому місці, біля склепу поставили нове чавунне погруддя Івана Сірка, відлитому по відтвореному Г. В. Лебединською портрету по черепу. Тепер могила кошового отамана Івана Дмитровича Сірка — пам'ятник республіканського значення.

Далі подорож Шевченка по Нікопольщині пролягла до села Покровського, відстань до якого від Капулівки сягала десь п'ять-шість кілометрів. З Капулівки Шевченко, можливо, добирався через гору Панські кручі, з котрих відкривався неозорий простір на Великий Луг — дніпровські плавні. Звідси міг піти пішки, або ж проїхати на возі, та, певна річ, й на човні річкою Підпільною. В усякому разі, Шевченко прибув у Покровське, про що свідчать і спогади поколінь, і малюнки, що занотовував тут поет.

На території цього села й знаходилась остання так звана Запорозька Нова Січ (1734—1775). У ту пору в цій Січі та на її околицях проживало близько 15 тисяч чоловік. Після ліквідації Запорозької Січі на її місці й виникло село Покровське. Його історія далекі неоднозначна, досить насичена різними адміністративними переплетіннями. А полягають вони ось у чому.

У 1777 році за розпорядженням Новоросійського губернатора М. В. Муромцева ця

місцевість була оголошена містом Покровським. У нього знаходилась провінційна канцелярія з Словенським духовним правлінням. Бо місто Словенськ (пізніше Славянськ, а ще пізніше Нікополь) з 1775 року по 1780 рік ще не було забудоване. У 1778 році прим-майор Синельников дістав наказ перевести провінційну Слав'янську канцелярію з Покровського до Микитиноного Рогу (Нікополя). Було наказано місту Покровському дати назву містечко Покровське. А з 1784 року Покровське стає слободою.

Перебуваючи у цій місцевості, Шевченко, напевне, дізнався й про те, що після роздачі запорозьких земель дворянам царицею Катериною II села Покровське, Капулівка, Грушівка, Олександрівка дістались генерал-прокурору князю Вяземському. Йому належали тут майже 46 тисяч десятин землі та 1 430 кріпаків. Це було у самому центрі колишнього Запорожжя, через вісімнадцять років після ліквідації Запорозької Січі. Граф Чернишов одержав старі запорозькі селища, в тому числі села Городище і Красне, а в додаток майже 25 тисяч десятин землі та понад 500 кріпаків. Генерал-майору Неклюєву поблизу Нікополя дісталась Сулицько-Лиманська Слобода з 24 тисячами десятин землі та сотнями кріпаків. А всього по Катеринославському повіту у 1793 році було 5 195 кріпаків та понад 245 тисяч десятин поміщицьких земель. (Із описання к "Екатеринославському атласу", часть I. Екатеринослав, 1793).

У 1802 році вдова князя Вяземського Олена Микитівна продала ці землі багатому єврею, придворному банкіру Штігліцу який розбагатів на продажу кримської солі. Йому належали села,, розташовані на берегах Дніпра,— Карайдубина, Ушкалка, Бабино,, Рогачик, Рибаче та інші. А в 1861 році цей лихвар продав землю, що біля села Покровського і в Таврії, великому князю М. М. Романову. Невипадково, мабуть, поет Василь Капніст у листі до поета Гаврила Романовича Державіна від 18 липня ^1812 року називає його "жидом".

Шевченка надто вразило те, що на колишніх вільних запорозьких землях сидить багатий г титулом барона Штігліц. У вірші "Розрита могила", першому відверто революційному творі, не розрахованому на дозвіл цензури і написаному через місяць після відвідання Нікопольщини та знаменитої Скіфської Чортомлицької могили, поет пише:

...Степи мої запродані Жидові, німоті, Сини мої на чужині, На чужій роботі...

Тут Шевченко називає конкретного кріпосника і лихваря барона Штігліца. У ту пору і на острові Хортиця, і в Нікополі, і на Нікопольщині було чимало іноземних колоністів. У Нікополі, наприклад, хазяйнували багатії мукомели Зіменс, Шоф і їм подібнь У верхній течії річки Чортомлик, біля Скіфської Чортомлицької могили, знаходилися володіння багатія Зейферта.

У поемі "Сліпий", засуджуючи колоніальну політику І кріпосницький гніт за часів Катерини II, Шевченко пише:

І як степи запорозькі Німоті ділила Та бахурям і байстрюкам Люд закрепостила...

Даючи негативну оцінку діям Катерини II та історичній долі України, Шевченко вважав, що знищення Запорозької Січі допомогло цариці закріпачити українське

селянство. У 1783 році юри-дично оформилось кріпосне право в Україні. Поет приходить до висновку, що не тільки царизм, але й українська козацька старшина теж була зацікавлена в закріпаченні українського селянства і козаків. Ця думка стала важливою складовою частиною революційно-демократичної канцелярії в історії України. Шевченко розвивав її в творах "Невільник", "Великий льох", "І мертвим, і живим..." та в інших. Шевченко не пройшов повз й таке явище В умовах подальшого зростання товарно-грошових відносин цар Микола I у 1843 році наказав поміщикам і заводчикам більше вирощувати картоплі, обіцяючи при цьому медалі. Селян примушували розводити картоплю, навіть роздавали їй "с обов'язанностью непременно посадить онную". Безумовно, на поміщицьких або орендних землях.

Поміщики, німецькі колоністи посилено стали розводити картоплю, будувати паточні, крохмальні, спиртові заводи, де застосовували дешеву працю наймитів. Посилення товарно-грошових відносин збільшило експлуатацію кріпаків, панщину, натуральний та грошовий оброк. У поетичному революційному посланні поета "І мертвим, і живим..." є такі рядки:

І на Січі мудрий німець Картопельку садить, А ви її купуєте, їсте на здоров'я Та славите Запорожжя. А чиею кров'ю Ота земля напоєна, Що картопля родить,— Вам байдуже. Аби добра Була для городу!..

У часи перебування Шевченка в Покровському тут відбувалися ярмарки, де торгували хлібом і тваринами, й більшості своїй великою рогатою худобою. Письменник та етнограф О. С. Афанасьєв-Чужбинський, товариш Т. Г. Шевченка в період 1843—1847 рр., котрий згодом розійшовся в дружбі з соціальних мотивів, відвідавши село Покровське у 1856 році, писав у своїй книзі "Поездка в южную Россию. Очерки Днепра": "А что за славный народ покровский! Какие великие люди! Какое сложение! И что за щегольство в costume!.. Мне было приятно прожить в Покровском между честными, добрыми и трудолюбивыми жителями". Разом з тим письменник та етнограф описує сцени, де плачуть молоді селяни, яких вперше виганяють на панщину.

Треба віддати належне Афанасьєву-Чужбинському, що він вірно підкреслював красу пркровців, як пізніше відзначали І. Ю. Репін, Д. І. Яворницький, О. П. Довженко, інші видатні діячі історії, літератури, мистецтва, їхні спогади — свідчення цьому.

У тій же книзі "Поездка в южную Россию. " Афанасьєв-Чужбинський при описанні становища села Борисоглібовки, що поблизу Нікополя, занотував: "За Чернышевой лежит Борисоглебовская помещика Нечаева, отличающаяся от прочих тем, что жители ее живут в бедности, и целые толпы детей, окружая проезжего, просят милостиню. Довольно бросить один взгляд на крестьянские жилища, на бедные лица этих детей, одетых в рубище, чтобы убедиться в необходимости просить милостыню.

Це так і в Шевченка:

Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! а онде під тином
Опухла дитина, голоднее мре,

А мати пшеницю на панщині жне.

("Сон", 1844).

Безумовно, Шевченкові, як молодому поету, художнику, історику, було, приємно перебувати у селі Покровському з-поміж запорожців. Адже там ще були живі січовики, їх сини. Великий Кобзар, як свідчать спогади його сучасників, цікавився історією довколишніх осель, особливо тих, що знаходилися в понизов'ї Дніпра.

Розповідають, що Шевченко волів дізнатися дещо про Кам'янку— старовинне запорозьке городище Херсонської губернії. Розташоване воно було на рукаві Дніпра, що називався річкою Козацькою в мальовничому місці за дванадцять кілометрів на південний захід від міста Берислава. Городище це збудоване запорожцями у 1740 році як прикордонний пост торговельним ринком. Пост мав назву — "Кам'яний базар". Тут бував полковник зі своїм старшиною та командою запорозьких козаків. На Кам'яному базарі провадилася значна обмінна торгівля з кримськими та ногайськими татарами. Запорожці називали це місце так: "Кам'янка, де стара Січ була". Тобто Січ 1710—1711 років.

У 1760 році тут була збудована церква. Городище помітне й до цього часу по слідах валу, по уламках та по двох хрестах над могилами запорожців, похованих у 1730 та 1731 роках.

Що являє собою ця місцевість? Зараз на цих землях розташований радгосп-завод "Кам'янський", котрий спеціалізується на виноградарстві та садівництві. У цьому господарстві близько чотирьох тисяч гектарів землі. Збудовано два села — Отрадна-Кам'янка та Миколаївка. В Отрадно-Кам'янці —центр радгоспу — велика середня школа, Палац культури, аптека, дитячий садок, краєзнавчий музей, виноробний завод із знаменитими підземними штольнями, в котрих відстоюється вино п'яти сортів. Є тут і дегустаційний зал, і добре обладнана лабораторія.

Ось як зворушливо пише про цей благодатний край директор радгоспного музею Валентина Воїроніна: "О земле наша! Неозора наддніпрянська сторона! Твої безкраї поля гнучким золотим колоссям стеляться понад древніми берегами сивого Дніпра-Слаутича, а з його щедрих Джерел — ручаї розливають життєдайні води по твоїх сонячних таврійських рівнинах, цілющим ніжним соком наливаються духмяні яблуневі сади, янтарні грона винограду. І нащадки твоїх древніх скіфів, гордих слав'ян обережно кладуть вінки, переплетені пшеничним колоссям і травами степового ковилу, на прозорі студені води Дніпра, як данину пам'яті тобі, наша Земле!"

Та повернемося у Покровське шевченківських років. Місцеві жителі показували поету руїни колишньої Січі, внутрішній і зовнішній кош, запорозьку пристань — уступ, запорозькі курені і хати, речі побуту, одяг, зброю. Згадували події із запорозької історії, військові походи запорожців, битви, війни, татарський і турецький полон. У тих спогадах називались імена останнього кошового отамана Петра Івановича Калнишевського, розумного писаря Івана Яковича Голубу, судді Павла Фроловича Головатого, козака Антона Головатого. Співали пісні і думи про славних запорожців, їх звитяги:

Ой полети ти, чорно галко, Та на Дон риби їсти. Та принеси, та принеси Ти, чорна галко, От Калниша нам вісті!

Співали улюблену пісню про кошового отамана Івана Сірка:

Ой не вітер в полі грає, Не орел літає, Старий Сірко з товариством На Січі гуляє..

На запорозькому кладовищі оглядали кам'яні хрести над могилами Стефана Гладкого, курінного отамана Івана Капйса, козаків Данила Борисенка, Максима Кулька. У старих запорозьких куренях і хатах Шевченко малював різні запорозькі сволоки. На одному з них був напис: "Благословенням отца й поспешеством енна й совещанием святого духа созданся сей курень васюринского войска васюринским обществом за атамана Антона Головка 1710 году мая 24 дня".

Край хати селянина Митрофана Чорного (по вуличному Папуші), що стояла біля запорозької церкви, біля котрої, як розповідали діди-запорожці, проводилися ради, через тридцять сім років після відвідування Шевченком села Покровського, великий російський художник І. Ю. Рєпін змалював її, власноручно залишивши на малюнку такий напис: "Украинская хата. Покровское. Й. Репин". А посередині малюнка — записано: "Всеволоду Гар-шину, 1884 г.". Змалював тут Рєпін також сволок, на котрому на той час зберігся напис: "Благословением отца, изволением енна й содействием святого духа. Аминь. Созданся дом сей коштом пана Василия Григоровича, знатного товариша куреня Менского, 1747 года, месяца августа 13".

Покровчани разом з Шевченком згадували про Коліївщину, Максима Залізняка, який у молоді роки жив на Запорозькій Січі. У Новій Січі проживало багато, гайдамаків, учасників Коліївщини, які переховувались від переслідувань поміщиків та уряду. Згадували про повстання у 1768 році козацької сіроми у Січі проти поміщицького гноблення. Цікавився Шевченко і подіями 1775 року, коли царські війська генерала Петра Такелія зайняли Нову Січ і 4—5 червня того ж року зруйнували її.

Покровське •— останнє село, в котрому побував Шевченко, перебуваючи на Нікопольщині. Звідси він повернувся до рідної Кирилівки, маючи намір побувати на батьківщині у родичів — братів і сестер. Поміркуємо, яким шляхом повертався поет з південного подніпровського краю, який так тепло припав до поетового серця.

Шевченкові, напевне, не варто було повертатися через Нікополь—Канцєрополь—Катеринослав—Кременчук. На той час був значно близький, зручний і цікавий шлях — в історичному та етнографічному планах.

Ще в період Нової Січі, на території котрої після ліквідації Запорозької Січі виникло село Покровське, були два важливих шляхи, як значилось у тодішніх довідниках,— "дорога к Хортиц-кому острову й в Усть Самару", а також "дорога к Мишуриному Рогу й в Переволочну". Цей, другий шлях, вів до Кременчука-Чигирина Пролягав шлях, крім того, на Новомирярод та на Умань У квітні 1775 року був відкритий Кизикерменський поштовий шлях, що пролягав від Кременчука до Кривого Рогу — Кизи-

Святопокровська січова церква, збудована на місці і по канонах січової церкви. 22

Кермена (Берислава)—Херсона—Очакова У кінці XVIII століття виникають нові поштові тракти. Серед них

Катеринослав—Хортиця—Олександрівськ—Нікополь—Херсон. У ту пору існувала також поштова дорога Катеринослав—Нікополь—Херсон. У 1805 році для вивозу кримської солі через Нікополь на Кременчук проходив чумацький транзитний шлях. У Нікополі на Микитинсько-му Перевозі знаходився наплавний міст. А в 1836 році у Нікополі утворюється поштової кантора з диліжавським сполученням в сторону Катеринослава і Херсона.

Від Покровського найближчою поштовою станцією була Ба-завлуцька (Перевізькі Хутори), через котру, до річі, проїздила у 1787 році цариця Катерина II. Відстань від села Покровського до Перевізьких Хуторів — деє близько 15 кілометрів. Праворуч, на північний схід, біля річки Чортотлик знаходилась теж поштова станція — Чортотлицькі Хутори (нинішнє село Чкалове). Розташовані вони за 20 кілометрів від Покровського. Через Чорто-отлицьку поштову станцію торували шлях, головним чином, чумаки. Тут поряд знаходилась одна з найбільших скіфських царських могил — знаменита Чортотлицька, або Товста Могила. (У ній була знайдена у наші часи, археологом Мозолевським золота пек-тораль, що стала відомою на весь світ. Це була унікальна знахідка) .

Шевченко, найнявши підводу в селі Покровському, міг поїхати до Чортотлицьких Хуторів, щоб побачити скіфську Товсту Могилу, про яку ходило багато легенд і переказів. Принагідно нагадаємо, що у творчості Тараса Григоровича могили, як мовчазні свідки минулого, займають значне місце. Уява Шевченка народжувала поетичні картини, образи. Не випадковий, мабуть, той факт, що через місяць після перебування поета на Нікопольщині Шевченко написав свій перший революційний вірш "Розрита могила".

На поштовій станції Чоріотлицькі Хутори, або ж на поштовій станції Базавлук (Перевізькі Хутори) Шевченко міг оформити відповідні документи і їхати далі — на Кирилівку. Міг він домовитися з чумаками, котрі їхали в сторону Новомиргорода, Умані або до Чигирина, та й продовжувати з ними свій шлях повернення до рідної оселі. Можливо, з-поміж чумаків земляків своїх зустрів, тож і приєднався до них.

Шлях той (з чумаками) пролягав через поштову станцію Кам'янка, що біля річки такої ж назви, через великі тоді села Софіївку та ОрдоВасшівку. І цим шляхом їхав далі. До річі, село Ордо-Василівка виникло на початку XVIII століття на місці запорозьких зимівників, розташованих на одному з чумацьких шляхів, що з'єднував північ України з Кримом. Населення Ордо-Василівки офіційно займалося чумацьким промислом, скотарством, землеробством, постачало козацькому війську провіант. Від Ордо-Василівки вже недалеко й до Жовтих Вод, а там — до Кременчука і Чигирина. Все ближче й ближче до Кирилівки.

Є ще й друга версія маршруту повернення поета з Нікопольщини. Від села Покровського до Грушівського Кута (тепер село Ленінське Апостолівського району) через плавні і лиман віддаль була до восьми кілометрів. Добиралися сюди тільки водою. Інколи, в посушливе літо, кіньми через плавні — на паром. А то в об'їзд через Перевізькі Хутори, долаючи шлях до тридцяти кілометрів.

Шевченко на каюці міг приїхати в Грушівку, де також знаходилась поштова станція (Саме тут ночувала Катерина II в ніч на 11 травня 1787 року). А з Грушівки — правим берегом річки Базавлук до наступної поштової станції — Перевізькі Хутори. Або, можливо, іншим шляхом — від Грушівки прямо в сторону Кривого Рогу, де в 1775 році знаходилась поштова станція. Відстань від Грушівки до Кривого Рогу — 80 кілометрів.

Вивчення маршруту Тараса Шевченка з села Покровського та Кирилівки потребує ще нових, більш повних досліджень. Хоча таких досліджень вже накопичилось чимало у шевченкознавстві.

Один з шевченкознавців, П. В. Жур, наприклад, пише: "З Покровського Шевченко попрямував до Кирилівки. І їхав, певна річ, не інакше, як через Нікополь, Концерополь, Катеринослав, Кременчук. Від Кременчука одна з віток поштової дороги вела до Новогеоргіївська. Тут вона закінчувалася. Звідси, до Чигирини — найближчої поштової станції, від якої можна було дістатися до Звенигородки,— треба було їхати 30 верст обивательськими конь-ми. А із Чигирини поет знову потрапив на поштовий тракт і через Черкаси—Шполю—Звенигородку добирався до рідного села..." (Петро Жур. "Літо перше". Київ, 1979 р. стор. 155—156). Принагідне зазначимо, що згідно з указом 1805 року через Нікополь проходила транзитна чумацька дорога на Кременчук, для вивозу кримської солі. "По ходатайству герцога Ришелье, ут-вержденному указом 4 апреля 1804 года основанъ были в распо-ряжение Таврического губернатора Мертвого значительныѣ сум-мы, чтобы устроить новую сухопутную дорогу в Крым к соляным озерам, кроме двух уже существующих, ^ерез Чериславль й Алек-сандровскую крепость (на Днепре), то есть с запада на север. Эта третья дорога направлена была от Херсона на старообряд-ческое селение Знаменку до Никополя, в котором был устроен мост на Днепре й заготовлены материалы к судостроению, к ко-торому потомки храбрнх запорожцев имели большую охоту". (П. Вашинский. "О Никополе й Никопольской Дмитриевской яр-марке 26 октября 1865 года". "Екатеринославские губернские ве-домости", № 5, 29 января 1866 г.) А у повному зібранні законів Російської імперії № 21702 за 1805 рік про це говориться так: "К умноженню вывоза соли й прибавления дохода приняты белимерн к основанию еще особой дороги через Никополь, чтобы всеми силами пособляли доставлять жителям соседственнх губерний более удобства "упражняться в соляном промысле".

Значна частина нікопольщв у ту пору займалася чумацтвом та соляним промислом. Таким чином, з Нікополя або Покровського Шевченко міг у вересні 1843 року з чумаками, або на "обн-вательских конях" легко виїхати в сторону Кременчука по старій "транзитній чумацькій дорозі". Не повертаючись в Концерополь—Катеринослав—Кременчук, як про це пише Петро Жур. Інша версія — Шевченко, можливо, виїхав на поштових до Кривого Рогу. Як відомо, ще у квітні 1775 року в урочищі Кривий Ріг була заснована поштова станція на поштовому тракті, що з'єднував Кременчук з Кінбургом—Херсоном—Очаковим.

У 1781 році майбутній академік В. Ф. Зуєв, подорожуючи з Нікополя до Кривого Рога, а потім до Херсона, у своїх "Путе-шественных записках" зазначав: "Переночевав,

на утро поехал по почтовой дороге, наемными ящиками содержимой, чтоб вмехать на прямую Херсонскую дорогу. Река, которая течет мимо нечто-вого сего местечка, называется Чертомлыком. За двадцать верст от Чертомлыка приехали на станцию Базавлук, стоящую на реке того же названия..." Тому (можна допускати таку думку) Шевченко з Нікополя міг поїхати на поштових в сторону Кривого Рогу, Жовтих Вод, щоб побувати в Чигирині і в Суботові, а звідти податися в Кирилівку, любов до котрої проніс через усе життя СВОЄ.

Після чотирнадцяти років розлуки з рідним селом 20 вересня 1843 року Тарас Шевченко приїхав у Кирилівку. У день приїзду потрапив на хрестини до брата Йосипа. Про перебування Шевченка у Кирилівці свідчить запис у метричній книзі церкви. У графі про хрещених батьків та матір записано: "Санкт-Петербурзької Академії мистецтв вільний художник Тарас Григорович Шевченко і селянка Ярина Григорівна Федора Бойченко жона".

У Кирилівці Шевченко пробув недовго. Він поспішав до Яго-тина, де йому треба було копіювати портрет М. Г. Рєпніна.

Подорожуючи по Україні в 1843 році, коли побував й на Нікопольщині, Шевченко на власні очі — бачив тяжке становище простих людей, жахливе знущення панів над кріпаками. Він гнівно засуджував вчинки поміщиків на Нікопольщині, де вони перетворили колишніх запорожців у кріпаків. Колишні запорозькі землі були роздані придворній аристократії, поміщикам та німецьким колоністам. Генерал-прокурор князь Вяземський, котрий написав маніфест про ліквідацію Запорозької Нової Січі, отримав від цариці Катерини II сто тисяч десятин земельних угідь по узбережжях річок Підпільної, Чортомлика, Базавлука, де знаходилися села Покровське, Капулівка, Грушівка. Старе запорозьке поселення Красногригорівка дісталось графу Чернишову. Таємний радник Неплюєв заволодів Сулицько-Лимановською слободою і 24 тисячами десятин землі навколо Нікополя. Майору Нечаєву біля села Лукіївки було виділено майже 20 тисяч десятин землі.

Пристосовуючись до умов зростаючих товарно-грошових відносин, прагнучи збільшити прибутки у своїх маєтках, частина поміщиків і чужоземних колоністів збільшували площі посівів зернових і технічних культур за рахунок селянських пасовищ і наділів. Дедалі жорстокішими ставали панщина та грошовий оброк. У листі до Я. Г. Кухаренка від 26 листопада 1844 року, через рік після відвідання Нікопольщини, Тарас Григорович писав: "Був я уторік на Україні. Був я у Межигорського спаса, і на Хортиці. Скрізь був і все плакав. Сплюндрували нашу Україну катової "віри німота з москалями..."

Шевченко був великим поетом-гуманістом і виступав завжди на захист бідноти всіх національностей, в тому числі і за єврейську бідноту. Коли в журналі "Иллюстрация" № 35 за 1858 рік була надрукована стаття редактора цього видання, спрямована проти євреїв, передові діячі культури М. Г. Чернишевський, І.С.Тур-генєв, М. О. Некрасов, а разом з ними Іван Єгорович Забелін і Тарас Григорович Шевченко заявили рішучий протест з приводу цього, що був надрукований у листопадовому номері журналу

"Русский вестник". Крім того, у своїх віршах і статтях Шевченко виступав проти реакційного впливу іноземців і ліберального дворянства, які теж пригнічували український народ.

Тарас Шевченко, як свідчать його сучасники, мріяв зробити велику подорож по Дніпру до самого лиману упродовж 1844— 1846 років. Письменник Афанасьєв-Чужбинський, котрий був у близьких стосунках з Шевченком, згадує: "Потім ми мріяли про тюдорож по Дніпру дубом на Запорожжя, а далі до Лиману пошукати залишків старовини, що зникають все для дослідників. А що в обох нас не вистачало коштів, то ми й відклали це до кращого часу..." Це підтверджує й А. О. Казанківський, сучасник Шевченка: "Тодішніх задумів його пам'ятаю два, які не здійснилися. Перший задум — велика картина "Видіння Іезекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками, другий — подорож по Дніпру (з оглядом берегів його) в товаристві кількох осіб, до участі в якій Тарас Шевченко запрошував і мене з метою вивчення краю в археологічному, історичному та етнографічному планах".

Таким чином, Шевченко був одним з перших, хто мріяв про всебічне вивчення історії українського запорозького козацтва у нашому краї. Теперішні його нащадки, продовжуючи бажання видатного поета, прагнуть глибше і ширше вивчити цей південний край України, багату історичними пам'ятками Нікопольщину, котра вабить тисячі і тисячі людей зі всього світу. Про це свідчить хоча б свято "Дні козацької слави", що відбулося на Нікопольщині у серпневі дні 1990 року. У ньому взяли участь близько півмільйона чоловік майже з усіх областей України. То був поклик сердець до минувшини нашого краю.

Тарас Григорович Шевченко — любий і дорогий для кожного нікопольця, любий і дорогий як поет, як художник, як козак. Його перебування на Нікопольщині — яскрава сторінка в історії нашого краю.

НЕ ТІЛЬКИ ПОЕТ, А Й ХУДОЖНИК

Всім добре відомі факти, що Тарас Шевченко в дитинстві та юнацтві проявляв пристрасть до малювання. До наших днів дещо збереглося з цього виду творчості поета. Його мистецький доробок у порівнянні з поетичною, прозовою і драматургією творчістю можна вважати скромним. Все ж і в цьому Шевченко проявив себе як художник.

Не полишав він цей вид мистецтва і в дні перебування в Україні, зокрема на Нікопольщині. Незаперечний той факт, що найбільше запорозьких речей і документів Шевченко бачив у Пок-ровській Січевій церкві. Він намалював її. Цей малюнок мав намір вмістити в альбомі "Живописная Украина", котрий сподівався видати у 1845 році. Він офіційно повідомив у проспекті, що "в 1845 году вышдут картины следующие: 1) Види: Чигирин, Суббо-тов, Батурин. Покровская церковь..."

Що ж собою являла та церква? Чому саме на ній зупинив свій погляд Шевченко як художник? У повному. розумінні ця церква не була Січовою, Запорозькою, бо збудована вже після ліквідації Запорозької Січі в 1798 році. Але дерев'яна дзвіниця ^ кованим залізним хрестом дійсно була запорозькою і простояла селі до п'ятдесятих років ХІХ

століття. У внутрішньому коші посередині площі "возвышалась одноглавая деревянная церковь, по-крытая тесом, основанная при кошевом атамане Йване Малаше-виче в 1734 году и снабженная богатейшею церковною утварью. Подле церкви стояла небольшая тоже деревянная колокольня с тесовой крышей в два яруса" (Д. Й. Яворницький. "Запорожье в остатках старинных и преданиях народа". Часть II, С —Петербург, 1888, стр. 167).

Під кінець існування Січі запорожці мали намір у Новій Січі (с. Покровське) збудувати кам'яну церкву з мармуру та обтесаного каменю. Та їх мрії не судилося здійснитися.

Уявлення про Покровську Січову церкву може дати малюнок російського історика, військового інженера, топографа, генерала Олександра Івановича Рігельмана (1720—1789), котрий бував на Запорожжі і певний час жив у Новій Січі. Покровська Січова церква зображена на картині "Кошовий отаман Калнишевський оголошує маніфест про скасування Січі" художника В. Ковальова, котрий дружив з Шевченком. Репродукція цієї картини є у Дніпропетровському історичному музеї імені Д. І. Яворницького.

Запорожці завжди дбали про свою церкву, вкладали для цього значні кошти, дорогі дарунки. Сам кошовий Калнишевський, будучи високоосвіченою людиною, сприяв розквітові культури і декоративного прикладного мистецтва на Запорожжі, виступав у ролі мецената. Видатний різьбяр XVIII століття Сисой Зотович Шалматов, приятель кошового Калнишевського і генерального писаря Запорозької Січі Івана Глоби, вирізьблював окремі прикраси для Покровської Січової церкви, листувався з запорозьким кошем.

У час руйнування Запорозької Січі в 1775 році та й пізніше Покровська Січова церква була дуже пошкоджена та пограбована офіцерами-дворянами, солдатами і донськими козаками. В одному з рапортів духовне правління доповіло Славянській духовній консисторії, що у Покровській Січовій церкві "забрато церковных вещей, как-то сосуды, чаши все, царские врата серебряные, евангелии, потиры, диски, звезды, копии, кресты, наместные иконы с окладами и со всех других образов оклады серебряные, блюда для благословения хлебов, подсвечники, кадила, лампы и все серебряное до останка, почему церковь без божьего служения остается". (Ф. Макаревский "Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии". Выпуск I, Екатеринослав, 1880).

24 березня 1794 року Катеринославський митрополит Гаврило наказав Покровську Січову церкву "запечатать" — закрити. Але було дозволено місцевим священникам проводити богослужіння в "особо сделанном молитвенном доме".

Головний управитель княгині О. М. Вяземської Іван Розениф-лянець згідно з розпорядженням княгині забрав до себе всі церковні гроші, обіцяючи приступити до будівництва кам'яної церкви. Втім цей намір свій довго зволікав. І лише восени 1798 року церква була збудована. Простояла вона у селі Покровському аж до 1954 року. Потім була розібрана у зв'язку з утворенням Каховського водоймища. До речі,

нагадаємо, що у жовтні 1798 року, коли була споруджена церква, митрополит Новоросійський і Дніпровський Гаврило дозволив "освятити в слободі Покрове1 ой Новоуст-роенную каменную Свято-Покровскую церковь..."

Таким чином, Шевченко на початку вересня 18 ІЗ року малював саме цю "Новоустроєнную каменную церковь". Але варто додати, що у неї тільки стіни були кам'яні, а верх та купол — дерев'яні. Втім поряд з нею до середини ХІХ століття ще стояла запорозька дерев'яна дзвіниця з дахом у два яруси, натомість якої в п'ятдесятих роках ХІХ століття спорудили кам'яну дзвіницю. Тарас Шевченко, отже, міг її бачити і малювати. На нашу думку, за своєю архітектурною будовою Свято-Покровська церква у селі Покровському нагадує ту церкву, що змальована І. Ю. Репі-ним у старому Кодак у влітку ^880 року. Разом з тим у ній є зразки Новомосковського собору, церкви Покрова у місті Ромнах, збудованої Калнишевським.

Та повернемося до історії Запорозької Січової Свято-Покров-ської церкви (1734—1794), котру малював Шевченко. Письменник Олекса Стороженко, котрий у 1827 році разом з 96-річним запорожцем Микитою Леонтійовичем Коржем побував у селі Покровському, писав: "Прежньої Січової церкви, збудованої 1740 року, вже не було. На тому місці, де був престол, стояв невеличкий пам'ятник. І недалеко від нього збудована мурована церква простого майстерства, оточена огорою з каменя, що позастався од старої будови. Незабаром прийшов паламар і одімкнув церкву. У храмі божім все було нове і нічого не збереглося стародавнього — січового. Прежній канастас (іконостас роботи С. З. Шалмаюва) дуже скусної роботи, схожий на той, що в Софіївському соборі в Києві, лежав покритий пилом на хорах. Там же складені були хоругви, панікадила, лампади і ще дещо з церковної утвори. Один дід, котрий ввійшов з нами в церкву, розказував нам, що він сам бачив, як по зруйнуванню коша донці, калмики і москалі без відома начальства обдирали церкву, сокирою вирубали царські врата, вилиті з чистого срібла, і рвали з образів шати і підвіски" (Олекса Стороженко. Твори, т. І, Київ, 1957, стор. 257—258).

Шевченко історично правдиво описував руйнування Нової Січі та пограбування Покровської Січової церкви. Про ці відомості поет дізнався не тільки з історичних творів, але й з розповідей колишніх запорожців, котрі ще були живі в селі Покровському. У поемі "Сліпий", написаній у 1845 році, Шевченко пише :

І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро, злато
І свічі забрали
У Покрови. Як козаки
Вночі утікали.

Можливо, тут, у селі Покровському, на тому місці, де колись знаходилась Нова Січ, Шевченко задумав і виконав у 1843 році малюнок "Сліпий" ("Невольник"), що послужив сюжетом для поеми.

Добре відома активна підготовча робота Шевченка як художника на натурі, про що

свідчать натурні зарисовки, котрі майже повністю увійшли до завершених офортів "Живописной Украи-ны". Безумовно, підготовчі малюнки з натури мали ще новий творчий процес для кожного офорта "Живописной Украины". Таким чином, і малюнок Шевченка "Покровська Січова церква" теж виконаний з натури, коли поет відвідав село Покровське. Нагадаємо, що у 1844 році в проспекті, надрукованому на зворотній стороні випусків "Живописной Украины", Тарас Шевченко обіцяв передплатникам у 1845 році представити краєвиди не тільки Чигирина, Суботова, Батуріна, але й Покровської Січової церкви. Значить, художник ці малюнки краєвидів уже мав.

Правда, ми Чигирин і Суботов знаємо з акварельних малюнків Шевченка, виконаних у 1845 році: "Чигирин", "З Суботівсько-го шляху", "Чигиринський діючий монастир", "Богданова церква в Суботові", "Богданові руїни в Суботові".

На жаль, малюнки Покровської Січової церкви, Чигирина і Суботова, намальовані Шевченком у 1843 році, до нас не дійшли. В альбомі 1839—1843 років їх немає. Тому ряд шевченкознавців, наприклад, Петро Жур, висловлюють припущення, що міг існувати ще один альбом з малюнками, виконаними Шевченком на Запорозжжі, в Чигирині і Суботові. (Петро Жур— "Літо перше".-К. "Дніпро", 1979 р., стор. 158).

Саме в цьому альбомі, на нашу думку, повинні бути малюнки Шевченка—дніпровських порогів, острова Хортиця, Нікополя, Капулівки, Покровського, перші могили Івана Сірка. Петро Жур зазначає: "У 1847 році під час арешту у Шевченка були вилучені два альбоми: 1). 1839—1843 роки; 2) 1845 року. Ці альбоми збереглися. Але відомі спогади П. Куліша про те, що у польського археолога Костянтина Свідзінського зберігалися якісь дорогі альбоми Шевченка".

Незадовго до смерті Свідзінського, в листопаді 1859 року, Куліш відвідав його в Києві. Через два роки після того Куліш писав:

"Дивним і небезпечним явищем було б для якого-небудь малоросійського пана умираючий поляк, католик і аристократ, оточений такими речами, як мідні дошки з українськими сценами, гра-фіровані поетом Шевченком, як його дорожні альбоми, набуті з "десятих рук за велику плату..."

Т. Г. Шевченко. На Орелі (село). (Олівець.)

А що в збірці Свідзінського були твори Шевченка, свідчать описи його бібліотеки та описи музею. Так, в описі, 'виданому Лоським 1857 року, ще до повернення поета із заслання, через два роки після смерті Свідзінського, в розділі "Гравюри і оригінальні рисунки", значиться: "Гравюри на міді Шевченка". У збірнику Свідзінського було близько 14 тисяч гравюр та оригінальних малюнків. Той же Лоський свідчить: "Серед сучасних творів малоросійських граверів показував мені Новаківський кілька мідних дошок, гравірованих талановитим тамтешнім поетом і гравером Шевченком. Ці мідні дошки являють собою переважно українські пейзажі, і, здається, до цього часу не були відтиснуті.. " (Петро Жур. "Літо перше. К. "Дніпро", 1979, стор. 158—159).

Рештки малюнків та мідних дошок офортів "Живописной Ук-раиної", про котрі згадує Петро Жур, і котрі належали польському археологові та бібліографові К. Свідзінському, з 1855 року зберігалися у бібліотеці Краснінських у Варшаві. У роки

другої світової війни бібліотека Краснінських повністю знищена гітлерівцями. У колекції К— Свідзінського, можливо, й знаходились малюнки і мідні дошки "Покровської Січової церкви".

Варто відзначити, що "Живописная Украина" Т. Г. Шевченка— твір новаторський не лише ідейним спрямуванням, а й реалістичною художньою формою. Вона відразу здобула схвальну оцінку. Ось як відгукувався про це журнал "Мистецтво". Створена Шевченком-художником у 1844 році "Живописная Украина" за глибиною ідейного змісту, рівнем художньої майстерності, національною своєрідністю належить до справжніх перлин нового класичного українського й російського образотворчого мистецтва першої половини XIX століття. У Вітчизняному образотворчому мистецтві минулого століття важко знайти твір української тематики, може за виключенням репінських "Запорожців", котрі здобули собі таку широку-популярність, як "Живописная Украина" Шевченка". Так писав шевченкознавець Я. Затенацький у статті "Полум'яний поборник народності й реалізму", надрукованій у книзі "Тарас Шевченко — художник" ("Мистецтво", Київ, 1963р., стор. 8).

Працюючи над картиною "Запорожці", видатний російський художник І. Ю. Репін у червні 1880 року разом зі своїм учнем В. О. Серовим прибув на Нікопольщину і відвідав місця, пов'язані з історією колишньої Запорозької Січі — Нікополь, Микитин Ріг, села Капулівку, Чортотлик, Покровське, Грушівку. Репін малює ті історичні місця і пам'ятники, котрі у 1843 році заносив у свій дорожній альбом Шевченко. Репіна, як і Шевченка, зацікавила Покровська Січова церква. Художник змалював її внутрішній вид на полотні олією. Репродукція цієї картини вміщена в книзі "Новое о Родине", виданій у Ленінграді у 1969 році. Як і Шевченко, Репін назвав цю церкву Запорозькою.

Репін змалював також той куток церкви, де стояли запорозькі реліквії — хоругви, диски на спеціальній підставці. На стінах видно ікони XVII—XVIII століть, скриня, столи. Видно підлогу з широкими плитами, а також сходи, що ведуть на клірос, де співає церковний хор. Внизу, ліворуч, Репін написав: "Покровское, 1880, июнь". Де знаходиться цей етюд,— невідомо. Пізніше, коли Репіну було вісімдесят два роки, художник у листі до письменника С. М. Сергеева-Ценського, згадуючи про свою подорож по Нікопольщині, писав: "Останні місяці останньої Запорозької Січі. Покровське — це цілий храм пам'ятний в ім'я Покрови пресвятої Богородиці. Як вибиті плити полу чоботами! Та ще ціле місце добрих, тобто славних старих, поштових козаків. Це вони стояли в церкві — як я розумно зробив, що написав етюдик з цього місця..." (С. Сергеев-Ценський. Моє знаомство с Решшым. "Советский Крим", збірник, 1949, № 2, стр. 262).

Ще раз нагадаємо, що Тарас Шевченко в 1843 році, а Репін у 1880 році церкву в селі Покровському, котра була збудована в 1798 році і простояла до 1955 року, називали-Запорозькою Січовою церквою, хоча насправді вона не була Січовою.

Якщо вже говоримо про Репіна, додамо ще й такий факт, котрий підтверджують історики. У селі Покровському І. Ю. Репін недалеко від церкви зробив малюнок аквареллю "Могила отамана Івана Капіса в селі Покровському". (Збірка Дурханека,

видана у Празі). Намалював він також чудову картину "Українська хата". На ній внизу ліворуч підпис художника: "Покровське, 1880. Й. Рєпин". Посередині внизу напис: "Всеволоду Михайловичу Гаршину. 1884 р." Нині ця картина прикрашає зал Київського державного музею російського мистецтва. За переказами, у цій хаті, котра привабила художника, запорозькі козаки збиралися на наради.

У Покровському І. Ю. Рєпін та В. О. Серов прожили майже місяць і багато малювали.

Але повернімось до подальшої долі Великого Кобзаря як художника. На початку лютого 1844 року Т. Г. Шевченко виїхав з України до Петербурга через Москву, де перебував один тиждень. Тут поет назавжди здружився з М. С. Щепкіним, зустрічався з Істориком О. Бодянським.

Повернувшись з подорожі по Україні в 1843—1844 роках, Шевченко опрацьовує свої літературні та образотворчі матеріали про історичне минуле, народний побут, звичаї та природу України для задуманого періодичного художнього видання "Живописная Украина". На гроші, виручені від розповсюдження "Живописной Украины", Шевченко мав намір викупити з кріпацтва своїх родичів. Але мета була значно ширшою і глибшою.

Патріотичний, демократичний і реалістичний зміст "Живописной Украины" та її плани Шевченко виклав у своїх листах до історика О. М. Бодянського 7 травня та 29 червня 1844 року, а також у заяві до Товариства заохочування художників — у жовтні 1844 року. Про це він розповідав і в листі до Чернігівського цивільного губернатора П. Гессе першого жовтня 1844 роіку та в повідомленні, надрукованому в газеті "Северная пчела" (1844 р., № 193).

"Живописная Украина" мала виходити окремими випусками з пояснювальними текстами. До їх написання Шевченко мав намір залучити українських та російських істориків і літераторів О. Бодянського, П. Куліша, П. Буткова, О. Стороженка, польського письменника М. Гразовського. У листі до О. Бодянського 7 травня 1844 року Шевченко писав: "Що я хочу рисовать нашу Україну, коли не розказував, то слухайте. Я її нарисую в трьох книгах. У першій будуть види, чи по красі сво'ш, чи по історії прикметні, в другій — теперішній людський бит, в третій — історія. Три останні уже готові..." (Тарас Шевченко, Твори. Видав. АН УРСР, 1957, т. VI, стор. 32).

У газеті "Северная пчела" за 24 серпня 1844 року надруковано повідомлення про видання "Живописной Украины", де зазначилося: "Сюда войдут рисунки по следующим предметам.

1. Види Южной России, примечательные по красоте своей или по историческим событиям. Все, что время пощадило от совершенного истребления, развалины замков, храмы, укрепления, курганы найдут здесь себе место.

2. Народный быт настоящего времени, обряды, обычаи, поверья, содержание народных песен и сказок.

3. Важнейшие события известные из летописаний Южной России, начиная от основания Киева, имевшее влияние на судьбу обитателей того края... "Живописная

Україна" продаватися буде в Петербурзі, в магазинах Ольхіна, Іванова й Плево, в Москві, в конторі Москвитянина, Києві, Харкові, Одесі, Варшаві".

Наприкінці 1844 року вийшов єдиний випуск "Живописной України" з шести офортів у паперовій папці-обкладинці. У цьому випуску були офорти — "У Києві", "Судня Рада", "Дари в Чигирині 1649 року", "Старости", "Казка" та "Видубецький монастир у Києві".

Великий український народний поет, художник, мислитель, революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко добре знав життя і бойові подвиги прославленого полководця О. В. Суворова та поета-партизана Д. В. Давидова. Перебуваючи на Нікопольщині, Шевченко, безсумнівно, цікавився розповідями про цих видатних людей, котрі теж були у цьому південному краї. Наприкінці червня 1793 року приїхав Суворов з Херсона в Грушівку. У своїй книзі "Встреча с великим Суворовым" Д. В. Давидов згадує: ".. Приехал на простой курьерской тележке и осуновился в десяти верстах от нас в лагере одного из парков, куда приказал прибыть всем прочим полкам на смотр маневров Дом, занимаемый нашим семейством, был высокий и обширный. Он выстроенный на скорую руку для императрицы Екатерины во время ее путешествия в Таврию. Лагерь полка отстоял от дома не далее ста шагов.."

Рано вранці дев'ятирічний Денис Давидов і його молодший брат Євдоким разом з матір'ю і вихователями виїхали в район військових маневрів, щоб побачити прославленого полководця Суворова. Тут, у степу, після маневрів, і відбулася перша зустріч Дениса Давидова з Олександром Суворовим. Денис Давидов розповідає "Поздоровавшись с нами, он спросил у отца моего наши имена, подозвал нас к себе еще ближе, благословил нас весьма важно, протянул каждому из нас свою руку, которую мы поцеловали".

А на другий день в Грушівці, в будинку, де жив полковник, котрий став потім бригадиром, командиром Полтавського легкокінного полку Василь Денисович Давидов, гостинні господарі влаштували обід на честь великого гостя Олександра Васильовича Суворова. В їдальні накрили стіл на двадцять дві особи. Давидов знову представив Суворову свою дружину і дітей. Після обіду Суворов відправився в табір, де оголосив наказ про наслідки огляду і маневрів, в якому особливо відзначив Полтавський полк. Денис Давидов згадує: "По чтении этого приказа Суворов сел на перекидную тележку и поскакал обратно в Херсон".

Суворовська тема знайшла певний відбиток у творчості Шевченка як прозаїка. У своїй повісті "Каїттанша" Шевченко згадував Д. В. Давидова, "...в городе Муроме переведен был в наш полк за какието проказы капитан гвардии Й Й. лет двадцати пяти, красавец собою, богач и самой благородной, аристократиче-ской фамилии. Человек образованный, деликатный и самый бес-пардонный кутила. А в то время это была не последняя добродетель, и Давыдов несправедлив, приписывая эту благородную страсть одним гусарам — наши братья — пехотинцы несколько им не уступали..."

А в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" Шевченко процитував рядки з "Современной песни" Дениса Давидова, у котрій Давидов викривав фальшивий

дворянський лібералізм, Шевченко пише: "Кричит, распинается за новие идеи, за цивили-зацию, за человечество. А сам? Мужиков под пресе кидает вместе со свекловишей".

Суворовська тема знайшла певний відгук у творчості Шевченка і як художника. У 1842 році Тарас Шевченко виконав у Петербурзі тридцять дві ілюстрації до книжки "История князя италийского, графа Суворова Рымникского, генералиссимуса российских войск. Сочинения Н. А. Полевого". (СПБ, 1843). Ця книжка у 1842 році вийшла кількома випусками, а в 1843 році — повним виданням. Гравірували книжку на дереві Енурю Брест і Леуор в Парижі та Г. В. Дерікер і Лав'єль — у Петербурзі. Крім Шевченка, книжку ілюстрували художники Рудольф Казимирович Жуковський (1814—1886) та Олександр Євстахович Коцебу (1815— 1889).

У цій книжці Шевченку належать ілюстрації жанрового характеру. Поет обрав для Ілюстрування епізодів, у яких Суворов виступав як полководець, пов'язаний з солдатською масою і простим народом. У ряді малюнків виявилася сатирична загостреність у зображенні Катерини II, Павла I, Людовіка XVIII. Деякі малюнки Шевченка, правда, не пов'язані зовсім з текстом видання і свідчать про те, що художника Шевченка не задовольняв текст Полевого. І. Шевченко використав першоджерела.

В альбомі Шевченка 1834—1843 років, а також на окремих аркушах є кілька ескізів і начерків ілюстрацій "Смерть Потьом-кіна", "Арешт Пугачова", "Суворов і трутні" та інші. Один із ескізів— "Солдат рягує Суворова" — не був використаний для видання. Ескізи й начерки ілюстрацій свідчать про високу реалістичну майстерність Шевченка як малювальника, що не завжди передано в гравюрі. А оригінали, з яких було виконано гравюри, не знайдено. Видавцями книги були В. Семененко-Крамаревський та М. Ольхін.

Виявляється, що Шевченко знав про зустріч О. В. Суворова з Денисом Давидовим у Грушівці в кінці червня 1793 року. Щирий приятель Тараса Григоровича, інженер-шляховик, літератор і видавець "Истюрии Суворова" М. Полевого Валер'ян Семенович Семененко-Крамаревський (1817—1859) влітку 1842 року в процесі роботи над ілюстраціями Шевченка до "Истории Суворова" написав Тарасові Григоровичу листа такого змісту: "Почтен-ный Тарас Григорьевич! Вн уже, вероятно, на меня сердитесь, по-лагая, что я о Вас совершенно забнл, но Вн извините меня ради хлопот, которые я имел в продолжении зтого времени. Вот Вам об-ьяснения на Ваши рисунки. 1. Денис Давндов виделся с Суво-ровым на поле. Прилагаю книжку, которая обтъяснит Вам все. Старайтесь, однако же, чтобы в атом рисунке фигуры не бнли кари-катурныѣ. 2. Портрет Репина прилагаю. 3. Депутати явились к Суворову без всего — с голими руками.

Все зти рисунки должнн бнть готовн к первому августа не-пременно. Не нужно ли Вам денег? Если нужно, то можете полу-чить в понеделъник. Ваш Семененко — Крамаревский. (Листи до Шевченка. 1840—1861. Вид. Академії наук* України, Київ, 1962, стор. 19).

Шевченкознавець Юрій Івакін у своїх "Нотатках шевченкознавця" ("Радянський письменник", Київ, 1986) дає детальний коментар до цього листа, Юрій Івакін пише: "...жодної ілюстрації Шевченка із зображенням Дениса Давидова в згаданій книжці М. Полового немає". Втім на сторінці 169 вміщено малюнок Коцебу, який ілюструє такий текст: "К этому времени относится любопытный рассказ нашего поэта — партизана Дениса Давидова. Он был тогда ребенком лет десяти. Отец его командовал Полтавским легкоконным полком. Суворов неожиданно примчался в курьерской тележке, осматривал войска и, между прочим, смотрел полк Давидова. Маневрируя с полком, он скакал по полю во весь опор, без мундира, в белой рубашке, в ботфортах и в солдатской каске. Ему указали на маленького Дениса и брата его. "Любишь солдат?" — спросил Суворов Дениса. "Люблю Суворова — с ним и солдати, и победа, и слава", — ответил восторженный Денис. "О, помилуй Бог. Удалий, удалий! Он будет военный — я не умру, а он уже выигрывает три сражения".

Шевченко, без сумніву, мав проілюструвати саме цей факт. Але замість нього малюнок виконав О. Коцебу. Тепер, мабуть, уже неможливо встановити, чи замовника не задовольнила ілюстрація Шевченка, чи останній сам відмовився її малювати. У всякому разі, в його мистецькій спадщині не збереглося ескізів на цю тему.

"Найвідоміший з книжки Полевого текст має своїм джерелом спогад Дениса Давидова "Встречи с великим Суворовым", надрукований у 1836 році в журналі "Библиотека для чтения". Саме цими спогадами скористався О. Коцебу, ілюструючи відповідний текст. Про це свідчить зображення Суворова в касці, схожій на кінно-гвардійську часів Миколи I, — деталь, про яку згадує Давидов у спогадах". (Юрій Івакін. "Нотатки шевченкознавця". "Радянський письменник", Київ, 1986, стор. 183—184).

Але, на думку Юрія Івакіна, В. Семененко-Крамаревський міг надіслати не тільки журнал "Библиотека для чтения", де були вміщені спогади Дениса Давидова "Встречи с великим Суворовым", але й інші книжки з дещо відмінним текстом спогадів Давидова. Це автобіографічні статті "Некоторые черты жизни и деяний генерал-майора Давидова", надруковані в журналі "Русский зритель" (1828 год, № 1 и № 2). А згодом в доповненому варіанті у збірці "Стихотворения Дениса Давидова" (1832 год) ця стаття надрукована під заголовком "Некоторые черты жизни Дениса Давидова". Це ж видання вийшло також у 1840 році під заголовком "Очерк жизни Дениса Васильевича Давидова", де говориться, що після того, як Суворов сказав "Ти выигрываешь три сражения", <— ..маленький 'повеса бросил псалтирь, замахал саблею, выколол глаз дядьке".

"Ж"*

П. Богущ. Розстріл шукачів волі, так званого походу селян у Таврію за волею.

З цим текстом Шевченко міг бути знайомий, коли він ілюстрував "Историю Суворова" Полевого і використовував першоджерела, пов'язані з життям і діяльністю Суворова. Семененко-Крамаревський застерігав Шевченка. "Старайтесь, чтобы в этом рисунке фигуры не были карикатурны".

Колишньому кріпаку поводження маленького панича Дениса Давидова з слугами ні

в якому разі не могли сподобатися. Крім того, такий малюнок був би неестетичний та антипедагогічний. І все це могло стати однією з причин відмови Шевченка ілюструвати зустріч Дениса Давидова з Суворовим.

Принагідне нагадаємо, що Шевченко захоплювався археоло-ією. Варто звернути увагу на те, що під археологією на початку

38

XIX століття розуміли широке вивчення не тільки саме археологічних пам'ятників, але й архітектурних мистецьких, етнографічних, літературних. Саме так розумів археологію Тарас Шевченко, вивчаючи, описуючи, оспівуючи пам'ятники історії та культури. Не випадково Шевченко у "Щоденнику" писав: "Я люблю архео-логию. Я уважаю людей, посвятивших себя зтой таинственной ма-тери истории". З цього запису можна зробити висновок, що Шевченко розглядав археологію як першоджерела для вивчення минулого народів.

Відомо й те, що кургани на півдні України, народні легенди пов'язували з історією запорозького козацтва і сприймали їх, як "німих свідків важкої, але героїчної боротьби українського народу за свою свободу і незалежність. У запорозьких козаках Шевченко бачив кращі риси українського народу: волелюбність, непереможність, віра в краще майбутнє, ненависть до ворогів. У своїй ранній поемі "Іван Підкова", що вперше була надрукована в "Кобзарі" в 1840 році, поет писав:

Було колись — запорожці Вміли панувати. Панували, добували І славу, і волю;
Минулося — осталися Могили по полю. Високії ті могили, Де лягло спочити Козацьке
біле тіло, В китаюку повите. Високії ті могили,— Чорніють, як гори, Та про волю
нишком в полі З вітрами говорять. Свідок слави дідівщини З вітром розмовляє...

Це ж повторює Шевченко і в повісті "Варнак": "О могили? Високі могили! Скільки прекрасних ідей переливалось в моїй молодій душі, дивлячись на вас, темні, німі пам'ятники колишньої народної слави і безслав'я". Уже в першу подорож до України в 1843—1844 роках Шевченко малює багато історичних пам'яток, щоб популяризувати їх народу через видання альбому "Живописная Украйна". Шевченко змалював ряд курганів. Для передплатників цього альбому він обіцяв вмістити малюнки курганів. Можливо, це мали бути такі малюнки, як "Сіркова могила", "Товста могила", "Савур-Могила", "Лугова Могила", "Могила Нечаєва". Шевченко згадує, зокрема, групу курганів на так званому Білокняж-ному полі. На річці Орелі в селищі Шедієве, що на Полтавщині, Шевченко виконав малюнок половецьких "Кам'яних баб", а також малюнки "На Орелі" та "Пейзаж з кам'яними бабами". Одна з

3*

кам'яних баб, зображених на шевченківському малюнку, зберігається нині у Полтавському краєзнавчому музеї.

Варто згадати і такий факт з творчої біографії Тараса Григоровича як художника. Він був співробітником Тимчасової археологічної комісії по розгляду давніх актів, створеної в 1842 році. За її дорученням поет відвідав, обстежив, частково описав і змалював різноманітні пам'ятники історії і культури Київської, Полтавської губерній.

Шевченко, до того ж, брав особисту участь в археологічних розкопках у 1846 році. Під час зустрічі Т. Г. Шевченка з І. Е. Забеліним 21 березня 1858 року поет міг вести розмову про недавні археологічні розкопки, які велися на території Катеринославської губернії в 1852—1856 рр., про які він прочитав у журналі "Русский вестник" у серпні 1857 року в Астраханській публічній бібліотеці.

Поет, повертаючись із заслання, прожив в Астрахані, з 5 по 22 серпня 1857 року, чекаючи пароплава до Нижнього Новгорода. 13 серпня того ж року у своєму "Щоденнику" Шевченко записав: "Но что всего интереснее было для меня в этой публичной библио-теке, это "Руко́ский вестник", журнал, уже несколько лет издаваемый, а я его' сегодня в первый раз вижу. В какой же я дикой пустыне прозябал до сих пор! Первая книжка "Русского вестника" за 1856 год мне попала в руки, оглавление мне понравилось. Там были выставлены имена Гоголя, Соловьева, Аксакова, имена хорошо известные в нашей литературе. Я развертываю книгу, и мне попала литературная летопись. Читаю, и что же я читаю? Наша великая-преславная Савур-Могила раскопана, нашли в ней какие-то золотые и другие мелочи, не говорящие даже, действительно ли это была могила одного из скифских царей. Я люблю археологию. Я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории. Я вполне сознаю пользу этих раскопываний. Но лучше бы не раскапывали нашей славной Савур-Могилы. Странная и, даже глупая привязанность к безмолвным, ничего не говорящим курганам. Весь день и вечер я все пел:

У степу могила З вітром* говорила: "Повій вітер буйнесенький, Щоб я не чорніла".

Шевченко гаряче прагнув побувати на Чорномор'ї, 22 квітня 1857 року в листі до Я. Г. Кухаренка він писав: "Як дасть бог, дождусь з корпусного штабу одпустку, то думаю напростець через Астрахань ушкварить на Чорномор'ю. Я ще її зроду не бачив. Треба хоч на старість подивитися, що то таке та слава Чор-номор'я". У той же день у листі до М. М. Лазаревського з Ново-петровського укріплення поет сповіщає: "Я нікуди не поїду, дру-

40

же мій єдиний, як пошле мені господь милосердний волю, хіба тільки по дорозі заїду в Чорномор'ю на який тиждень, а тійш прямо в столицю до вас".

В один з серпневих днів 1857 року у листі до того ж Кухаренка Тарас Григорович пише: "Батьку отамане кошовий і друже мли єдиний! Думав я, їдучи в столицю, завернуть до Вас на Січ, Їю-цілувать тебе, твою стару і твоїх діточок, але не так воно робиться, як нам хочеться. Мені велено одправиться прямо в столицю. Лихий їх знає для чого. І я тепер із Астрахані попростую на паро-ході аж до Нижнього Новгорода, а там через Москву в столицю".

Читаючи його листи, можна твердити, що Шевченко до останнього часу не відкидав думки поїхати в Чорномор'ю. Крім того, поет міг знати і Савур-Могилу, що знаходиться біля Жовтих ВОД, де поховані козаки — учасники битви під Жовтими Водами У 1648 році. Цю могилу він, можливо, бачив в дитинстві, коли з

батьком їздив по сіль.

Принагідне нагадаємо, що в 1859 році член Археологічної комісії І Є. Забелін був відряджений для огляду Чортомлицьзю-го кургану а протягом 1859—1861 років розкопав кілька скіфських курганів біля сіл Томаківки, Чумаків, Біленької та біля Краснокутської станції. А в 1862-1863 роках розкопав _ знаменитий Чортомлицький курган. Не виключено, що при зустрічі І. Є. Забеліна з Т. Г. Шевченком у Москві археолог розпитував поета про Україну та про участь в археологічній експедиції у червні 1846 року на околицях Фастова, при розкопках могили Переп'ятого та Іє-репетиха.

Т. Двигун. Шевченко в Нікополі. (Олія, 1964).

Можливо, Забелін і познайомив Шевченка зі своїм давнім другом, видавцем, меценатом і колекціонером, багатим московським купцем Кузьмою Терентійовичем Солдатынковим (1818—1901). Солдатынков протягом 1856—1906 років видав понад 200 різних книжок російських поетів, письменників, зокрема, В. Г. Бєлінського, М. О. Некрасова, О. В. Кольцова, І. С. Тургєнєва, Ф. М. Ре-щєтнікова, М. П. Огарьова, О. І. Полежаєва, А. Ф. Фєта, Я. П. По-лонського, Д. В. Григоровича. Найбільш вірогідно, що Шевченко і Солдатынков вперше зустрілися 24 березня 1858 року у сина М. С. Щєпкіна Миколи Михайловича Щєпкіна — видавця і власника книгарні, котрий був компаньйоном Солдатынкова. А зустрілися на обіді, влаштованому на честь відкриття книжкової крамниці, де зібрався весь цвіт московської інтелігенції.

Тут, у Москві, Шевченко дізнався про наявність у колекції Солдатынкова картин свого вчителя і друга К. П. Брюллова "Вір-савія", придбана колекціонером у Римі в 1852 році у самого художника за дві тисячі карбованців. І вже тоді у Шевченка, можливо, виникло бажання виконати з тої картини офорт. А здійснилося це бажання поета у 1860 році.

У 1859 році, повертаючись з України, Шевченко особисто відвозив Солдатынкова. У його колекції були офорти Тараса Григоровича "Притча про робітників на винограднику", "Одна в домашньому побуті", "Сім'я", "Сама собі в своїй господі". Знаходились у тій колекції акварельні малюнки Шевченка "Марія", за поемою О. С. Пушкіна "Полтава" (1840 р.), "Циганка ворожить українській дівчині-селянці" (1841 р.), дві копії з малюнків К. П. Брюллова "Перерване побачення" та "Сон бабусі та онуки" (1839—1846 рр.). У Солдатынкова зберігались фотографії з малюнків та автопортретів Шевченка.

К. Т. Солдатынков, котрий тісно спілкувався з поетом і був щирим шанувальником його творчості, передав 230 картин Румян-цевському музею, що в Москві, а також значну бібліотеку з восьми тисяч томів.

Повертаючись з села Покровського, після перебування на Нікопольщині, Шевченко знову заїхав у Кирилівку, де зупинився на кілька днів. А прибув він в своє рідне село 18 вересня, поет був на хрестинах у свого брата Йосипа, в якого народився син Трохим. Йосип одружився з сестрою Варфоломія Шевченка — Мот-рею. Тарас Григорович і його сестра Ярина були хрещеними батьками Трохима. >

Тарас Шевченко, перебуваючи у Кирилівці, гостював у братів, сестер та у свого 87-річного діда Івана Андрійовича. Навіть за кілька днів у рідному селі поет проявив себе

як художник. Змалював у двох варіантах батьківську хату, а також хату й свого діда Івана Андрійовича.

З Кирилівки брат Шевченка Йосип відвіз поета в село Бере-

42

зані до П. Я. Лукишевича — українського фольклориста, поміщика. Лукашевич розповів поетові про свою подорож у Галичину і Чехію, ознайомив його з галицькими виданнями. Перебуваючи у селах Березані та Баришівці, Шевченко подорожував по берегах річок Альта і Трубаль, оглядав розкопану могилу в селі Селичівці. У селі Березані знаходилось чимало історичних пам'ятників. Тарас Григорович, напевне, не залишив їх поза увагою, виконавши кілька малюнків. У всякому разі, так стверджують бібліографи Кобзаря.

У власних "Археологічних нотатках", зроблених Шевченком пізніше, десь у 1845—1846 роках, згадуються про три високі могили поблизу Березані. Поет записав у тих нотатках: "Между мес-течками Березанью й Яготином, в 15 верстах от Переяслава, на-ходится огромное древнее земляное укрепление".

Згодом, відвідавши Київ, побувавши в місцях, пов'язаних з І Запорозькою Січчю і визвольною боротьбою українського народу в 1648—1654 роках, очолюваною Богданом Хмельницьким, поет ще гостріше став відчувати пригноблення народу України. Повернувшись з дев'ятимісячної подорожі по Україні, Шевченко опрацьовує свої літературні та образотворчі матеріали про життя і побут українського народу. Саме тоді він і приступив до підготовки та видання задуманого альбома офортів "Живописная Украина"

У довідці "Третьего отделения" царської охоранки про папери й речі Т. Г. Шевченка, котрі були відібрані при арешті поета, зазначено: "Несколько листов, на коих описанн церкви, еванге-лия, кресты й другие священныѣ предметы в Малороссии. Это опи-сание Шевченко составил, вероятно, для'того же издания "Живописная Украина". Возможно, там були також малюнки Шевченка, виконані ним на Нікопольщині.

У березні 1845 року завершилось навчання Шевченка в Академії мистецтв. 22 березня того ж року він звернувся до Ради Академії з проханням надати йому звання художника й при цьому подав свої роботи. Того ж дня Рада Академії присвоїла йому звання "некласного художника". Поет подав також заяву до правління Академії мистецтв про видачу йому квитка на проїзд до України. 24 березня такий квиток (без обмеження терміну) було видано. Через два дні Тарас Григорович з Петербурга виїхав на Україну через Москву. Упродовж усього 1845 року Шевченко багато працює над своїми творами, літературними і мистецькими, подорожує по Київщині, Чернігівщині, Полтавщині.

Влітку того ж року Тарас Григорович виконував певні роботи для археологічної комісії. (Офіційна назва її—Тимчасова комісія для розгляду давніх актів). А в кінці листопада приїхав до Києва, показав в археографічній комісії свої записи та малюнки історичних пам'яток, після чого був введений до складу співробітників її. 28 листопада одержав подорожну та гроші для поїздки в

різні місця з метою опису пам'яток старовини. Перебуваючи у Києві, поет зустрівся з членами археологічної комісії та її засновником (1843 року) професором історії Київського університету Миколою Дмитровичем Іванйшевим.

Стосунки між ними стали доброзичливими, дружніми. Іванишев сприяв зарахуванню поета викладачем малювання в Київському університеті. Микола Іванишев відомий як редактор письменних пам'яток з історії України, зокрема знаменитого літопису С. Величка, чотири томи якого вийшли у 1848—1864 роках. Шевченка зацікавили ці томи. Поета приваблював Микола Іванишев, „генерал від археології“, своїм природним демократизмом, доброзичливістю, гумором.

Київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков у червні 1846 року своїм циркуляром зобов'язав М. Д. Іванишева розпочати розкопки кургану Переп'ят, що за три версти від казенного поселення Фастовець. У розкопках кургану, до котрих приступили 2 липня, брав участь і Тарас Григорович як співробітник археологічної комісії. Він був потрібний у цьому ділі як досвідчений художник, котрий добре знав стародавній і сучасний побут України, її архітектурні пам'ятки, як великий знавець української етнографії та фольклору.

Шевченка не дуже вабили розкопки. Він більше цілковито захоплювався спілкуванням з людьми, які брали участь у розкопках як робітники-землекопи, змальовує їх образи, записує від них пісні про народних ватажків, народні повстання, зокрема про повстання Бондаренка. Курган Переп'ят поет змалював побіжно тільки один раз. У поемі "Швачка" Тарас Григорович згадує про цей курган і робить власноручну примітку.

До цього періоду належать такі малюнки Шевченка, як "Коло каші", "Пейзаж", "Парубок з люлькою", "Голова селянина", "Хлопець з граблями", "Селянин у брилі", "Постаті селян", "Гурт селян", "Сільські будні". Записуючи народні пісні, Шевченко іноді вказував від кого це, хто йому наспівав. Під деякими пісненими текстами рукою поета зроблені позначки: "Од Грицька Димиден-ка", "Од Мартина Липського". 21 вересня 1846 року Тарас Григорович одержав від археологічної комісії нове доручення, що стосується збирання матеріалів в різних містах і селах Київської, Подільської, Волинської губерній.

Поет мріяв про роботу в Київському університеті. У 1847 році його призначили викладачем малювання. Але через арешт до роботи не приступив. Як відомо, у квітні 1846 року Шевченко вступив до Кирило-Мефодіївського братства, де був ідейним натхненником революційно-демократичної групи, за доносом провокатора братство було розкрито, всі його члени арештовані. 5 квітня 1847 року при в'їзді в Київ на правому березі Дніпра арештували й Шевченка. А потім сталася жорстока розправа над ним. Десять ро-

ків важкої солдатської служби з "запрещением писать й рисо-вать". Десятирічна неволя спочатку в оренбурзьких, а потім "Іа-каспійських степах не зломила духовної сили поета, не згасила ненависть до гнобителів. Мужність його була дивовижною.

П. Богуш. Т. Г. Шевченко малює Святопокровську церкву у вересні 1843 року. (Олівець).

На закінчення розповіді про Шевченка-художника нагадаємо, ящо малюванням він захоплювався ще з раннього дитинства. А згодом, коли вже виріс до юнацького віку, але ще не звільнений від кріпацтва, працював за контрактом у майстра живописного цеху В. Ширяєва. Саме тут він починав свою літературно-мистецьку творчість. Знайомство і дружба з своїм земляком, учнем Академії мистецтв Іваном Максимовичем Сошенком (1835 р.) ввели поета в коло відомих діячів мистецтва і культури, котрі зацікавилися долею поета.

Через Івана Сошенка з Шевченком познайомився інший учень Академії мистецтв Аполлон Мокрицький. Він у 1830 році закінчив Ніжинську Імназію вищих наук, де навчався водночас з М. Гоголем, Є. Гребінкою, М. Прокоповичем, Н. Кукольніком, О. Данилевським та іншими відомими діячами. Аполлон Мокрицький, зблизившись з Іваном Сошенком, зати з Тарасом Шевченком, познайомив їх з Євгеном Гребінкою, котрий відіграв

особливу активну і плідну роль у розвитку Шевченкового обдарування в останні роки його роботи в артілі В. Ширяєва. Перед викупом з кріпацтва.

Влітку 1835 року Тарас Шевченко як "посторонний ученик" відвідує класи товариства заохочування художників і подає малюнки свої на розгляд комітету цього товариства. Комітет дає оцінку: "заслуживающие похвалу". Невдовзі відбулося знайомство Шевченка з віце-президентом Академії мистецтв Ф. П. Толстим та конференц-секретарем В. І. Григоровичем, з дозволу якого Шевченко став відвідувати малювальні класи товариства заохочування художників. А познайомили з ним поета земляки конфе-ренц-секретаря Аполлон Мокрицький та Євген Гребінка.

На той час належить знайомство Шевченка з художником: О. Г. Венеціановим — одним з основоположників побутового жанру, першим (До К— П. Брюллов'а) вчителем А. Мокрицького. Познайомився поет і з композитором та музичним діячем М: Ю. Вільгорським. Саме в колі І. Сошенка, А. Мокрицького, Є. Гребінки, В. Григоровича, О. Венеціанова дедалі більше визрівала рішучість вирвати Шевченка з кріпацьких пут і відкрити йому шлях до Академії мистецтв. Саме А. Мокрицькому належить важливий перший практичний крок, що привів до організації викуду Шевченка з кріпосної неволі. У кінці 1836 року В. А. Жуковський через О. Венеціанова та В. Григоровича зустрівся у майстерні К— П. Брюллова, а також у себе на квартирі. При цих зустрічах детально мовилось про викуп поета.

Тарас Шевченко продовжує відвідувати товариство заохочування художників. Тут він під керівництвом Сошенка виконує ряд історичних композицій, а також портретів. З-поміж них — "Опек-сандр Македонський виявляє довір'я своєму лікарю Філіппу", "Смерть Олега князя Древлянського", "Смерть Вірґінії", "Смерть Богдана

Хмельницького", акварельний портрет Євгена Гребінки, інші твори, котрими був задоволений Сошенко, давав їм високу оцінку.

Один з сучасників Шевченка пригадує розповіді юного кріпака: "Тарас каже про себе: "Хотілося б мені намалювати картину, а пан змушує замітати світлицю". У нього в одній руці пензель, а в другій мітла. І він не знає, що робити".

І нарешті викуп здійснено. У той знаменний день 25 квітня 1838 року Шевченко на радощах побіг до Сошенка, котрий жив у напівпідвальній квартирі. Сошенко згадує: "Через окно вскаки-вает Тарас, опрокидывает моего евангелиста (картину), чуть й меня не сшиб с ног. Бросается ко мне на шею й кричит: "Свобода! Свобода!" Понявши, в чем дело, я уже со своей стороны сг'ал душить его в объятиях й целовать. Сцена зта кончилась тем, что мн оба расплакались, как дети". Світлі спогади про ті радісні дні Шевченко пізніше напише в повісті "Художник": "В продол-

жение нескольких дней он был так счастлив, так прекрасен, что я не мог смотреть на него без умиления. Он переливал й в мою душу свое безграничное счастье".

Засвідчивши "Відпускну" 16 травня 1838 року в Петербурзькій палаті цивільного суду, Шевченко почав відвідувати малювальні класи Академії мистецтв. Учителем був один з його рятівників Карл Брюллов.

НАЩАДКИ ПАМ'ЯТЬ БЕРЕЖУТЬ

Шевченко в пам'яті народній. Цей крилатий вислів став символом для України. У тому числі й для всіх поколінь Нікопольщини — минулих, сьогоднішніх і прийдешніх. Нікопольські нащадки пам'ять про поета свято бережуть. Він поміж нас живе не тільки в назвах вулиць, майданів, населених пунктів, не тільки у бронзі... Він живе у любові вічній, що ніколи не згасне. Ця пам'ять і любов може згаснути тільки в єдиному випадку — разом з сонцем. Ось ті далеко неповні фрагменти з тої пам'яті про найдорожчого серцю поета, я б сказав, лише мізерна часточка їх. Бо коли б про все розповідати, що зберігає пам'ять вдячних ніко-,польців про Тараса Григоровича, то склалися б, напевне, цілі томи спогадів і фактів.

У 1989 році в одному з приміщень Нікопольської середньої школи, котра носить ім'я поета, встановлена меморіальна дошка з барельєфом Тараса Григоровича. Дошка супроводжена написом: "Т. Г. Шевченко (1814—1861). Встановлено на честь 175-річчя від дня народження Великого Кобзаря та в зв'язку з його перебуванням на Нікопольщині у вересні 1843— року". Подія ця відзначена змістовним торжеством, присвяченим пам'яті геніального сина українського народу.

10 серпня 1990 року на честь перебування у Нікополі поета В. А. Жуковського, який брав активну участь у викупі з кріпацтва Шевченка, а також з нагоди 150-річчя виходу "Кобзаря" на площі Богдана Хмельницького встановлена меморіальна дошка. У верхній частині її <викарбувана ліра, а внизу — кобза, книга і герб. Текст на дошці сповіщає: "1 жовтня 1837 року Нікополь відвідав вчитель поетів Василь Андрійович Жуковський, якому Т. Г. Шевченко присвятив свою поему "Катерина".

На Нікопольщині вшанування Кобзаря стало постійним і безперервним. Створено цілий літопис цього. Кожного року вдячні нащадки вносять щось нове, неповторне в

пам'ять про улюбленого поета.

Жваво і змістовно пройшло у Нікополі "свято Шевченка" у березневі дні 1919 року з нагоди 105-ї річниці від дня народження

47

поета. Про це свято цікаві документи зберігаються у фондах. Дніпропетровського державного архіву в справах Нікопольського відділу народної освіти. Ось один з таких документів. А мовиться про телеграму, Ідо була надіслана відділом:

"Волосним рабочим й крестьянским депутатам, 11 марта в-день памяти великого народного поэта Тараса Шевченко все уча-щиеся должны бнть освобожденн от занятий. По всем школам й просветительньщ учреждениям вместо обычных занятий должны бнть организованн утра, чтения биографии, докладов й рефера-тов, относящихся к памяти поэта. Для рабочих й селян устроить концертн й митинги, на коих бнло бы выяснено великое значение народного поэта как передового борца, умершего за лучшую долю-трудящегося' люда.

Основание: телеграмма народного комиссара просвещения Луначарского от 1 марта".

Представники відділу народної освіти та культурно-освітніх закладів Нікополя опрацювали та підготували план "свята Шевченка", в основу якого лягли розробки наради представників "Просвіти", театральнo-співочого гуртка "Мистецтво", а також товариства "Юнацької Спілки". Ось фрагменти з того плану.

"1. Все магазинн, фабрики, заводи, школьї, правительствен-ные й частнне учреждения 25 й 26 февраля (по старому стилю) закрнваются.

2. Во всех школах 25 февраля устраиваются для учащихся ли-тературнне утра, поовященние памяти Тараса Шевченко. Учащим-ся раздать брошюру народного комиссара просвещения Луначарского "Т. Шевченко как народный поэт". (Мовиться про брошюру А. В. Луначарського "Великий народний поэт (Тарас Шевченко)". Стаття-реферат написана у 1911 році з нагоди 50-річчя від дня смерті Шевченка і прочитана 30 березня 1911 року в Парижі на зборах, присвячених Великому Кобзареві. Вона вийшла окремою-брошюрою в 1912 році у Львові в українському перекладі. А в 1917 році вийшла у 'Полтаві теж українською мовою — П. Б.).

3. Вечером 25 февраля устроить вечер-спектакль, посвящен-ный памяти Т. Шевченко. Программа вечера: а) Реферат о Т.Шевченко, б) Речь представителя коллегии просвещения. в) Речь пред-ставителя "Просвіта". "Интернационал" й народный гимн (поет хор) Пьеса "Думы мої" Л. Старицкой-Черняховской. Два больших отделения пения й декламации. •

4. Вечером 26 февраля популярные лекции о Т. Г. Шевченко в двух пунктах города—на Лапинке й на Довгалевке для взрос-лого населения.

5. Днем 26 февраля в кооперативе детские спектакли, посвя-щенные памяти Шевченко.

6. Приурочить выход очередного номера "Советских Изве-стий" к 26 февраля (Речь идет о газете "Известия Никопольского

Совета рабочих й крестьянских депутатов" — П. Б.). Поместить в нем соответствующие статьи.

7. Заранее ознакомить население путем плаката й летучек о значении "Свята Шевченка".

8. Учредить при коллегии просвещения специальную комиссию для выработки детального плана праздника й руководства им.

9. Вечер спектаклей й лекции сделать по возможности бесплатным с отнесением расходов по ним за счет коллегии просвещения. Мотивы — громадное общенациональное значение "Свята Шевченка" й желание сделать его доступным для самых широких слоев населения".

А ось ще один промовистий документ про "Свято Шевченка" у Нікополі в 1919 році. Зміст його такий:

"Українське товариство "Просвіта" просить колегію освіти при Нікопольській Раді робітничих і селянських депутатів дати для комісії по вшануванню "Свята Шевченка" на вечір 11 березня 1919 року приміщення кінематографа "Експрес", а також для вечора 25 лютого 10 фунтів чаю і 15 фунтів цукру". На цьому документі є резолюція Нікопольського відділу освіти: "Войти в соглашение с нашими планами". ч

Вшанування пам'яті Кобзаря дружно було проведено також у багатьох селах Нікопольського району, як і по всій Катеринославській губернії.

Історія зберегла і такий документ, що стосується тих же подій. Мовиться про циркулярний лист Афанасівського волосного виконкому Новомосковського Повіту сільським виконкомом про проведення мітингів і концертів з нагоди пам'яті Кобзаря від 10 березня 1919 року. У листі говориться: "На основании отношения отдела народного образования от 4 марта с. г. за № 2 волостной исполком дает знать, что согласно распоряжению Временного рабоче-крестьянского правительства день 11 марта (по новому стилю) должен быть посвящен памяти Великого народного поэта Тараса Шевченко. По всем учебным заведениям, внешкольным й дошкольным учреждениям волости в этот день должны быть устроены лекции, доклады й рефераты, посвященные памяти Шевченко. Для рабочих й селян должны быть устроены концерты, митинги, посвященные великому значению народного поэта как первого борца за наилучшую долю трудящегося народа. Поэтому поручается сельскому исполкому принять это к самому неуклонному исполнению, а также оповестить все учебные заведения й граждан вашего селения". ("Гражданская война на Екатеринославщине". "Промінь", Днепропетровск, 1968, стр. 104).

Невдовзі після громадянської війни у Нікополі колишня Кримська вулиця перейменована на вулицю Шевченка. А середній школі, що на цій же вулиці, присвоєно ім'я поета Відтоді во-

на набула офіційної назви: "Перша нікопольська трудова школа імені Т. Г. Шевченка". Перебування Кобзаря на Нікопольщині у 1843 році знайшло своє

відображення у творах багатьох місцевих авторів, діячів літератури і мистецтва, зокрема письменника' Степана Чорнобривця, самодіяльних поетів Володимира Доброштаня, Григорія Бульби, Наталки Маслової, Аліси Кисіль, Василя Козлова, в картинах художників Володимира Козинця, Тетяни Цви-гун, Івана Гузя, Івана Піткевича, в піснях бандуриста Миколи Топчія.

Від того пам'ятного дев'ятнадцятого року у березневі дні Шевченківські свята стали традиційними. Історія нам залишила пам'ятки про відзначення днів поета у 1930 році, в перший весняний місяць. Згадаймо хоча б такий факт. З родинного архіву педагога О. А. Матюшенка, котрий довгі роки вчителював у трудовій школі, якій присвоєно ім'я Шевченка, ми маємо документ, друкований на машинці. Це "План проведення свята Шевченка у Нікополі у березневі дні 1930 року.

У тому плані чітко розподілені обов'язки для тих, хто здійснюватиме подібні заходи. А це яскраве свідчення того, що до таких свят готувались не стихійно, абияк, я" сьогодні говорять — "для галочки", а добре продумано, з урахуванням всіх наявних можливостей. Тому і свято проходило, як демонстрація любові, тому і розквітла прихильність до Кобзарєвого слова. Що ж передбачалося тим планом, що зберігався в архіві ветерана освітянської ниви?

У кожній школі провести дитячі ранки. Проголосити доповідь і показати художню частину виключно українською мовою. 10 березня провести тематичний ранок у народному будинку. При кожній школі організувати бригади книгоношів для розповсюдження серед населення української літератури. Провести передплату на газети, журнали та інші українські видання. Кожна семирічна школа повинна розповсюдити літератури на двадцять п'ять карбованців. Розповсюдження літератури, що проходить під особисту відповідальність завідуючих школами, триватиме з 10 березня по 20 березня 1930 року. А 15 березня перевірити діяльність бригад книголюбів. Визначена програма тематичного ранку, а саме: доповідь про Шевченка, виступ хору, івсценіровка, виступ струнного оркестру, фізкультурні і спортивні вправи, літературна вікторина з преміями. За виконання цих заходів призначений від-/повідальний з кожної школи. Закінчується цей план такими рядками: "До свята Шевченка нацисати гасла у першій школі і вивісити їх у народному будинку, де проводиться ранок". Весь план скріплений підписом. "Голова комісії Мельникова. 6 березня 1930 року".

Таке вшанування поета практикувалось і в наступні роки 6 березня 1931 року, наприклад, вчитель першої Нікопольське

50

трудової школи імені Т. Г. Шевченка, досвідчений лектор одержав записку такого змісту: "Тов. Митюченко О. А.! Прохаю вас зробити нам в театрі "Артема" 11 березня на літературному вечорі доповідь про життя і творчість Т. Г. Шевченка. Будь ласка, не підмовте. З вітанням. Бочарова". За свідченням старожилів, доповідь ту О. А. Митюченко прочитав блискуче, натхненно

Досить широко та урочисто відзначили в нашій країні і зокрема на Нікопольщині

125-річчя від дня народження Шевченка, що сплигло у 1939 році. Всю підготовчу роботу та проведення ювілею на Дніпропетровщині очолив обласний Шевченківський, ювілейний комітет, котрий випустив до цієї вікопомної дати істо-р"ко-літературний збірник "Пам'яті Шевченка (1814—1939)" тиражем 8000 примірників. У ньому опубліковано чимало статей, нарисів, нових документів. З-поміж них привертає увагу, зокрема, дослідницька праця академіка Дмитра Яворницького "Шевченко і Репін". Цим збірником нагороджували учнів нікопольських шкіл, котрі відзначились активною участю у шевченківському ювілеї. На титульному листі одного із збірників читаємо: "Усову Борі в день 125-річчя від народження Т. Г. Шевченка за кращу підготовку до ювілейного вечора. Від дирекції Довгалівської школи". І печатка школи (Борис Усов — учасник Великої Вітчизняної війни. У повоєнні роки весь час працював вчителем. Тепер на'пенсії).

Палке і закличне Шевченківське слово стало близьким усім мешканцям Нікопольщини, в тому числі й старовинного села Томаківки. У творах поета віддзеркалено їхнє злиденне життя, їхні думи і прагнення. І не тільки про те, щоб дітки убогих селян були нагодовані і зодягнені, а й щоб вчилися, щоб були грамоті. У Шевченковому вірші "Сова" ніби про давніх томаківців мовилось, котрі прагнули не тільки землі та волі, але й освіти. У цьому тв.орі змальовано вдову, котра залишилась з сином, піт їа через злидні у наймички. Віддавала сили до останку, працюючи від юрі до зорі, збирала гроші, щоб одягти сина.

Щоб і воно, удовине, До школи ходило.

Як свідчать історики, наприкінці XIX сію.ііпн у Томаківці вміли читати і писати лише 23,2 процента чоловіків, а з-поміж жінок грамотних було лише 1,9 дроцента. У школах навчалось лише 478 дітей. А решта 1180 хлопчиків і дівчаток не мали такої змоги. А які школи були жалюгідні! Томаківська школа № 11, приміром, споруджена глинобитною. Стеля в ній прогнута і підперта стовпами. Підлога земляна, помережана ямами. Вікна маленькі. (Ці дані взяті із звіту тодішнього санітарного лікаря).

У першій половині сімнадцятого року Томаківська земська

51

школа ткацтва, котра була заснована в 1905 році, реорганізована в земську гімназію. Селяни Томаківки звернулися з проханням до Катеринославської земської управи допомогти їм організувати в гімназії навчання українською мовою.

Збереглася постанова селянського з'їзду Катеринославського повіту від 7 жовтня 1917 року. У ній говориться:

"Екатеринославский уездный комитет Совета крестьянских депутатов сообщает управе о том, что на ее запрос от 7 октября на каком языке проводит обучение детей в Томаковской земской гимназии съезд крестьян Екатеринославского уезда от 7 октября с. г. постановил: г

1. Требовать от Е-катеринославской земской управи, чтобы обучение в Томаковской земской гимназии проводилось обязательно на украинском языке.

2. Название этой средней школы должно быть такое: "Тома-ковская имени Тараса

Шевченко гимназия".

3. Требовать от Екатеринославской земской управы, чтобы обучение детей в украинских селах Екатеринославского уезда во всех школах велось на украинском языке.

4. Просить управу, чтобы этот вопрос она внесла на обсуждение чрезвычайного земского собрания, которое должно состояться 18 октября 1917 года.

Председатель уездного Совета крестьянских
депутатов (подпись)

("Октябрь в Екатеринославе" Сборник до-
кументов и материалов

Днепропетровское областное издательство
1957, стр. 165).

Нині ми є свідками того, як збулися мрії Тараса Шевченка на нашій оновленій землі. Сьогодні Томаківка — добре впорядковане селище міського типу. Діти колгоспників, робітників і службовців навчаються у новій, світлій триповерховій школі та в двох початкових школах. У селищі діють Будинок дитячої творчості, дитяча музична школа, районний Будинок культури, кінотеатр, кілька бібліотек з багатотисячними книжковими фондами, професійно-технічне училище, краєзнавчий музей... Та всього не перелічити, що зроблено для духовного розвитку простої людини! А до всього цього додамо, що майже в кожній квартирі є твори улюбленого Кобзаря.

Свою творчість присвячувало улюбленому поетові у всі часи міське та районне школярство. Пам'ятна подія в освітянському житті міста, що сталася у березні 1964 року. За ініціативою вчителів та учнів Нікопольської школи-інтернату № 1 було створено шевченківський альбом-естафету з нагоди 150-річчя від дня народження Великого Кобзаря.

52

А відкривався той альбом такою відозвою: "Шановні друзі! Заповнюйте сторінки альбома малюнками, віршами, оповіданнями присвяченими життю і творчості видатного українського поета. Цей альбом повинен побувати в усіх школах нашого міста. Розмістіть, друзі, свої матеріали на двох-трьох листах. Сплетемо вінок, гідний Великого Кобзаря!"

На першій сторінці альбома вміщено рапорт учнів школи-інтернату в котрому сповіщалося, що школярі розпочали активну підготовку до 150-річчя від дня народження Шевченка. Працюють постійно діючі виставки, присвячені Кобзареві. Оголошено конкурс на кращий малюнок, вірш, на кращу вишивку, на краще ліплення тощо. Члени учнівського лекторію прочитали лекції на такі

^

Меморіальна дошка встановлена ч • — . •

на будинку середньої школи ім. Т. Г. Шевченка в м. Нікополі.

теми, як "Великий український Кобзар", "Атеїзм в творчості Т. Г. Шевченка", "Співець дружби народів" та інші. Учасники художньої самодіяльності дали кілька

лекцій-копцертів для трудящих міста та в гуртожитку металургів Півдешютрубного заводу. Піонери виготовили на республіканський конкурс історико-літературну карту "Подорож Т. Г. Шевченка по Придніпров'ю у 1843 році". А зробили це школярі загону імені Фіделя Кастро — Сашко Дудник, Таня Орленко, Світлана Залізник з допомогою вчителів Павла Михайловича Богуша і Тамари Федорівни Гуд. Сповіщалось їй про те, що в школі готується літературний вечір, присвячений

53-

великому співцеві українського народу. А гуртки художньої самодіяльності готують репертуар до весняної олімпіади про життя і творчість Шевченка. Десятикласник В. Пилюк намалював тушшю два портрети Кобзаря. Школяр В. Онищенко створив картину "Прикутий Прометей"

Учениця одинадцятого класу Лідія Человань написала вірш "Відповідь на "Заповіт", в котрому з дитячою безпосередністю оспівується загальнонародна любов до улюбленого поета. Вірш цей не тільки прикрасив учнівський альбом, а й неодноразово звучав на шкільних шевченківських вечорах.

На високій горі,
Що стоїть на Дніпрі,
Сонцем світиться серце Тараса.
На могилі його,
Як до батька свого,
Від душі ця розмова велася.
Ми кайдани порвали,
Нові дні збудували,
Наше слово тверде і ясне.
Пом'януть обіцяли
І з любов'ю згадали
В сім'ї вольній і новій тебе.

Словом тихим, не злим, Вічний наш побратим. Будем всі ми тебе пам'ятати І сьогодні, як всі, На портрети твої Рушники вже повісила мати.

Подивися в маю
На Вкраїку свою —
Не погасне над нею зоря.
А у нашім краю,
Від усіх говорю,
Не затиснуть слова Кобзаря.

Те, що від серця висловила Лідія Человань, доповнює дев'яти-аЛпасниця Світлана Смольникова у своєму вірші "До Кобзаря":

Встань, Кобзар, із могили, Подивись навкруги — Ти побачиш Україну, Вільну від недуг.

Нема рабства на Вкраїні, * Нема і панів, Ти побачиш милу волю І зелень ланів.

Подивися, вільнодумцю,— В даль, яка ясна! На Україну завітала Радісна весна.

З одного учбового закладу в інший подорожував альбом-естафета. Вісе новими і новими повідомленнями заповнювались його сторінки. Все багатшим за змістом ставав цей своєрідний літописець учнівського життя того шевченківського шістдесят четвертого року. З рапорту вихованців школи-інтернату № 2, записаного в альбомі, довідуємось, що тут вийшов перший номер стінної літературної газети й "Струни Кобзи", що школярі написали листи праправнукам поета Тамарі і Федору Шевченкам та правнукові Д. Ф. Красицькому, що учні школи створили карту оновленого Дніпра під назвою "Оживуть степи, озера", що в школі готують літературно-музичну композицію "На оновленій землі слово Тараса лунає", з якою юні гуртківці виступатимуть перед колгоспниками району і трудящими міста. А шестикласник Сашко Шлепак вмістив в альбомі свій вірш "Він жив і живе з народом". Ось як висловив свої думки про Кобзаря маленький школярик

Якби рука плуїатаря Тоді піднялась на царя, Шевченко всіх би кріпаків Повів би прямо на катів

Шевченко бачив чорні муки, Що гризли мозолисті руки, Ту долю гнівно проклинав Й до боротьби всіх закликав.

Тяжка та доля вже минула. Ми пам'ятаєм Кобзаря, Нам хочеться, щоб і в майбутнім Над світом всім зійшла зоря.

Учениця цієї ж школи Лера Бундименко, восьмикласниця, теж. залишила овій вірш "На землі Тарасовій" в альбомі-естафеті:

У Каневі над рікою Голубінь небесних хмар, Вкритий славою гучною, Спить безсмертний наш Кобзар.

Так, Тарасе, славні вісті

Ми про тебе знаєм, *

Твої добрі, світлі мрії

Ми в класі вивчаєм.

55"

Прокинулась Україна Від важкого сну, Розігнала, розметала Долю ту гірку.

І тепер по всій країні

Пісня правди лине,

З кожним роком, з кожним роком

Життя молодіє.

Гей, Кобзарю, чи ти чуєш Дніпра шумовиння! То кипуча наша доля, То мужність, то вміння.

Встань, Кобзарю, подивися На рідну Україну, Чи впізнаєш ти кохану Свою Батьківщину,

Ні, ніколи не впізнаєш Дніпровські кручі. Всюди видно, всюди чути Як реве ревучий.

"Ти з нами, поете",— така назва вірша одинадцятикласниці сьомої середньої школи Ніни Раєвської, котрий вона присвятила улюбленому Кобзареві.

Прийшли ми до тебе на Канівські ',*учі, Поклали на пам'ятник квіти пахуч .
Прийми їх, поете, прийми від ду"їь За мудрі, огненні слова і вірші. Вони, наче бомба,
лякали царя, Вони піднімали народ, як моря. Вони були прапором в нашій борні За
владу трудящих, за радісні дні.

Десятикласники цієї ж школи Л. Варивода та Н. Бублик гар-•но оформили свої
сторінки в альбомі, проявивши при цьому

, справжній хист художника.

Майже в усіх школах міста побував альбом-естафета і в кожній з них діти залишили
у ньому свої "автографи" — малюнки, вірші, коротенькі оповідання. Гарний слід в
альбомі окреслили учні

.десятої середньої школи. Старшокласники Іван Сосюра і Дора Шаповал змістовно,
зі смаком та хистом кілька сторінок оформили малюнками. Школярі Сосюра та
Ліпницький намалювали карту "Шевченківські місця на Україні". З цієї ж школи
десятикласниця Алла Карапуша запропонувала для альбома свій вірш "Кобзареві":

-56

Ти просив, щоб поховали
Тебе на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій.
Поховали та вставали,
Кайдани порвали,
І вражою злою кров'ю
Землю обливали.
А лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Тепер служать синам твоїм,
їх долі квітучій.
[тебе в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Повсякденно згадуємо
Не злим, тихим словом.

Поруч вміщено вірш учениці одинадцятого класу Тамари Педерій "Пам'яті
поета":

Тебе шанують, поважають всюди, Тебе ніде не забувають люди. Як клич могутній
повсякчас, Твій заповіт звучить в серцях у нас. Якби ти, поете, з домовини Поглянув
навкруги, на неосяжні ниви, На гомінкі міста, на чарівні гаї — Всі мрії здійснилися твої.
Сумную пісню почала дівчина, Згадавши долю Катерини. її життя й тепер таке? О, ні!
Для неї завжди — лише ясні дні.

Драматичний гурток цієї ж школи зробив сценічне втілення п'єси Тогобачного
"Мати-наймичка", інсценованої поеми Шевченка "Причинна". Випустив два номери
стінної "Літературної газети", присвячених Шевченківському ювілею.

Висловили свою любов до Кобзаря учні інших учбових закладів. Двадцять перша школа в альбомі-естафеті занотувала такий колективний вірш:

Степ України кохаєш Нині не ти вже один. Світить Дніпро твій братерству В сяйві величних годин. Нині над ним перемога Ранком зійшла вогняна. Квітне твоя Україна Вільна, нова, весняна.

А семикласник А. Мулявка виконав в акварелі ілюстрацію до твору Шевченка "Мені тринадцятий минало".

57

Нікопольська двадцять друга школа відкрила сторінку Шевченківського альбому словами українського поета Володимира Сосюри:

Спи спокійно, поет! Ми, нащадки твої! Пронесем крізь віки твоє ім'я, Крізь колючі вітри, крізь жорстокі бої, Батьківщини сини незборимі.

Сторінка оформлена ілюстраціями до творів поета. Школярами зроблено це з любов'ю.

А ось сторінки, підготовлені учнями дев'ятнадцятої школи. Відкриваються ювілейні добірки віршем десятикласниці Марії Тюріної "З твоїми піснями":

Ти мріяв і боровся за світле майбутнє, Улюблений рідний Тарас. Бажання твоє полум'яне здійснилось, Коли вже залишив ти нас.

Дістати Де щастя вдалося нелегко, І кожен боровся, як міг. Вогонь твоїх віршів натхненних В усьому всім нам допоміг.

До волі лунали вірші ті крилаті, Наш рідний, наш любий Тарас. Тепер ми на волю по вінця багаті У цей неповторний і зоряний час.

Аматори мистецтва цієї однієї з найбільших шкіл міста здійснили виставу по п'єсі Марка Кропивницького "Невільник". Проводили і іншу різноманітну роботу на знак вшанування поета. А завершується альбом-естафета по цій школі віршем "Ми тебе не забудем, Тарасе!":

Спи спокійно, поет!

Україна твоя

Вже розправила крила

Орлині,

Так, як мріяв колись

Ти в жагучих пісках

На засланні

В тяжкій самотині.

Спи спокійно, поет!

Образ огнений твій

Не зітерти ні бурі,

Ні часу.

В українській сім'ї,

В славі, вольній, новій

Ми тебе не забудем,

Тарасе!

58

Шевченківський альбом — естафета з нагоди 130-річчя ніч дня народження поета— прекрасна пам'ятка про любов нікопольських школярів до Великого Кобзаря.

Додамо до всього цього ще й такий відрадний факт. Баса І о представників учнівської молоді міста брали участь у республіканському конкурсі малюнків, котрий оголосила тодішня піонерська газета України "Зірка". Два малюнки семикласника шістнадцятої середньої школи Юрка Богуша, присвячені подорожі Тараса Шевченка по Україні в 1843 році, були вміщені в газеті "Зірка" 15 листопада 1964 року. А при підведенні підсумків конкурсу Юра " Богуш став одним з переможців цього дитячого творчого поєдинку. Від редакції "Зірки" він отримав премію — примірник шевченківського "Кобзаря".

Із того промовистого літопису про вшанування поета його вдячними нащадками в Україні, зокрема у нашому Подніпровському краї, варта уваги й така хвилююча подія. А мовиться про те, як відзначали роковини від дня народження Шевченка на Дніпропетровщині у 1942 році, в той страшний окупаційний період, коли на Придніпров'ї "хазяйнували" німецько-фашистські загарбники.

Біля пам'ятника поету у селі По-кровському співає нікопольський кобзар М. Д. Топчій.

У роки Великої Вітчизняної війни закличне Шевченкове слово теж було у строю захисників Вітчизни. Воно не тільки надихало бійців на подвиги, а й ставало кулею і гранатою, снарядом і бомбою. Твори поета друкувались маленькими кишеньковими книжечками, котрі доставлялись літаками у тили ворога, в тому

59

числі й на Нікопольщину. У книжечках поети і художники, письменники й актори доносили палке слово Кобзаря до українсько.Іч> народу. '

Фашистські загарбники боялися Шевченківського слова, як. кулі. Вони ненавиділи поета. Фашисти плюндрували 'Кобзареві святині, грабували майно шевченківських музеїв. Нищили експонати, котрі були гордістю українського народу. На території Канівського державного музею-заповідника "Могила Т. Г. Шевченка" окупанти створили концентраційний табір, обнесли його кількома рядами колючого дроту.

Шевче"кове слово, як відомо, завжди допікало і пропікало. Так було завжди, в усі часи, відтоді, як воно з'явилося на світ. Гнівною сторінкою української історії стала наруга і поглум над , Шевченком та його творчістю у роки Великої Вітчизняної війни. Історія зберегла одну з невигаданих новел, що стосується1 знаменитого Канева.

"Київ, 1944 рік. Місяць лютий. Микита Хрущов — Голова Ради Міністрів України. З партизанів щойно повернувся фотокореспондент газети "Радянська Україна" Яків Давидзон. А незабаром дзвінок до редакції газети — його викликають у Раду Міністрів..

Розмова, як кажуть, з порога:

— Товаришу Давидзон, нам стало відомо, що гітлерівці знищили музей Тараса Григоровича Шеаченка в Каневі, поглумилися-над ім'ям поета, осквернили Пам'ять

всього українського народу. Вам завдання: завтра негайно вилетіти — і зафотографувати все документально.

— Микито Сергійовичу, але ж там йде ще війна.

— Ви були в партизанах, на фронті — і вам не звикати. Вмієте і зможете виконати завдання уряду.

На завтра літаком У-2 (кукурузник) фотокор вилетів до Ка1-нева. Сісти внизу на маленькому майданчику не можна було — точився жорстокий бій. І літак приземлився на самому вершечку Чернечої гори, неподалік від пам'ятника Кобзареві. Тут було справді затишніше, хоч сліди залишеної руїни до болю вражали і гнітили кожного. Коли ж Яків Давидзон зайшов до Музею — то жахнувся. Все розбито, розгромлено, понищено, пограбовано, сплюндровано, спалено, споганено".

(Микола Сингаївський Застереження. Газета "Демократична Україна" 040393).

У Харкові біля пам'ятника Шевченка гітлерівці розстрілювали та вішали мирних жителів міста.

І все ж таки у ту чорну пору всенародного лиха український народ не поривав славні традиції — відзначення пам'яті поета у березневі дні чи то на фронті, чи в тилу. В окупованому Нікопо-

"п

.зті збирали кошти на спорудження пам'ятника Шевченку. Навіть

було закладену постамент. Втім з різних причин далі справи не пішли. Та в нещадній битві із загарбниками повсюдно лунав

орлиний клекіт Тараса: "І вражою, злою кров'ю волю окропіте". Кобзареве слово кликало на битву за волю і незалежність. Досить символічний той факт, що коли 6 листопада 1943 року війська Першого Українського фронту визволили столицю України — Київ, у той же день перший мітинг відбувся біля пам'ятника Шевченкові. Цей факт ще раз стверджує: Тарас Шевченко—Це мир і правда! Тарас Шевченко — це воля!

Про те, наскільки популярний Шевченко з-поміж нікопольців віддавна, можна прослідкувати й по тому, як читаються його твори у нашому краї. Прикладів для цього—безліч. Зробимо набіжний

"•огляд з минушини.

17 грудня 1906 року в Нікополі передова демократична молодь добилась через місцеву та губернську владу відкриття у місті платної громадської бібліотеки, назву їй дали таку: "Нікополь-•ская общественная библиотека". На день її відкриття книжковий фонд бібліотеки становив декілька десятків томів книг і 150 брошур. А вже на кінець 1907 року в цій бібліотеці налічувалось 2180 томів книг і 200 нових журналів і понад півтисячі брошур. Поповнення бібліотеки відбувалося за рахунок пожертвування нікопольськими громадянами та установами грошми і книгами.

З-поміж бібліотечного фонду немало було шевченківського "Кобзаря" (принагідно аауважимо, що на той час він видавався не масовим тиражем) та багатьох інших письменників. Надсилали у Нікополь книжки письменники, різні редакції, видавництва, бібліотеки з усіх кінців Росії та України. Разом з тим надходили

• —брошури, журнали, статури, каталоги, звіти. З-поміж письменників, котрі подарували свої книги з дарчими написами нікопольській бібліотеці,— Іван Бунін, Олександр Блок, багато інших майстрів красного письменства. По одній своїй книжці віддали в дарунок нікопольцям народоволець М. О. Морозов та археолог Форма-ковський.

14 квітня 1909 року Нікополь відвідав М. О. Морозов. У місцевій громадській бібліотеці він прочитав лекцію "В поисках философского камня" (, котру супроводжував дослідями. Половину грошей, одержаних від продажу білетів, він подарував бібліотеці. Варто нагадати й такий факт. У 1908 році з нагоди 80-річчя від дня народження Л. М. Толстого славетний письменник був обраний почесним членом Нікопольської громадської бібліотеки. Тут провадилися літературні вечори, диспути, лотереї. До послуг відвідувачів — читальний зал та палітурна майстерня.

Як свідчить "Систематический каталог Никопольской общест-яенной библиотеки", у тодішньому книжковому фонді її знаходилось немало творів Шевченка, котрі не залежувались на бібліо-

61

течних полицях. Це були, головним чином, такі книги поета, котрі вийшли у різні роки і в різних видавництвах: "Кобзар" (З портретом автора, видавництво "Киевская старина", Киев, 1899), сбор-ник "Кобзарские думы", "Кобзар" (Санкт-Петербург, 1884), "Кобзар" (издательство К. М. Гамалия, Киев, 1894), Тарас Шевченко "Дещо з Кобзаря", "Новое слово". (Товаїрищеский сборник. Москва, 1907), Шевченко Т. "Еретш?" (Йван Гус). Твори поета видавались як по абонементу, так і в читальному залі.

Встановлені пам'ятні знаки у місцях, де побував Великий Кобзар у ту далеку вересневу пору. У селі Покровському, наприклад,, на стіні Будинку культури колгоспу, імені Горького пломеніє меморіальна дошка на честь перебування поета в цьому селі. А поряд, у розкішному колгоспному сквері, височить на постаменті погруддя Тараса Шевченка.

Всі письменники, історики, етнографи завжди відзначали у ' жителів села Покровського, нащадків запорожців свій особливий дух величі, незалежності, гордовитості.

Видатний український письменник і кінорежисер Олександр, Петрович Довженко, працюючи над сценарієм фільму "Поема про-море", кілька разів бував у Покровському, 12 жовтня 1952 року він у щоденнику зробив такий запис про Покровське: "Село прекрасне. Одне з кращих сіл, які я бачив на Вкраїні взагалі... І довго, прислухаючись до його танкового ідушого з далеких давнин-звуку, я збагнув — це ж дзвонять до церкви. Ще й досі. Тільки дзвін зменшився відповідно до зменшення потреби в "Храмі божому". Тут правили ще службу колись запорожці в своїй січовій церкві, самі співаючи в хорі басами і виводячи верхні ноти не гірше Івана Козловського. Думається вже на що, а на війну, горілку й співи таланту їм позичати не доводилось".

Олександр Довженко був присутнім на засіданні правління' колгоспу імені М. Горького. Він занотовує у щоденнику, висловлюючи думку про членів правління:

"Ділові, спокійні, дисципліновані, серйозні люди. Це збори колективу людей державного будівництва. Все надзвичайне, все робиться з почуттям повної відповідальності перед державою за кожний вчинок. Дивлюсь на колгоспників. Розумні, добрі люди. Дисципліновані трудяки. Але важко їм, я бачу. Обов'язок долає над усім. Видно ще, що вони багато працюють... Який тонкий і чуйний народ до роботи! Все було абсолютно інтересним. Я збагативсь сьогодні, із-за одного засідання варто було їхати сотні кілометрів на машині..." (Олександр Довженко. Твори. Том III, Київ, 1960, стор. 466—467).

Довженко дав чудові описання місцевості, де була Запорозька Січ,— Городища, Капулівки, Покровського, річок, що протікали тут. Письменник і кінорежисер занотовував у щоденник: "Але до чого ж прекрасно в Капулівці! Яка річка Підпільна, і Павлжж, і Скарбна! Які ліричні привілля!"

62

Недалеко від села Покровського, біля так званих Панських круч, друг і соратник О. П. Довженка кінорежисер Юлія Солнце-ща проводила заключні зйомки фільму "Поема про море", де в масових сценах брали участь шжровчани.

У 1964 році вдячні жителі Покровського встановили меморіальні дошки на честь відвідання їхнього села у різні часи Т. Г. Шевченка, І. Ю. Рєпіна, В. О. Серова та О. П. Довженка. •Сквер біля Будинку культури прикрашає скульптурний портрет Шевченка. А трохи далі, біля колгоспної контори, споруджено у повний зріст чудовий пам'ятник Максиму Горькому. В селі є народний музей, у котрому сконцентрована історія цього куточка українського південного краю.

Заможно і культурно живуть покровчани. Здійснилися мрії Великого Кобзаря:

Оживуть степи, озера, І не верстовії, А вольнії, широкії Скрізь шляхи святії Простеляться...

Вкарбувалась в пам'ять нащадків Великого захисника українського народу і така сторінка з літопису історії Нікопольщини. Відомо, що в період Кримської війни (1853—1856 рр.) поширився масовий селянський рух в дев'яти губерніях. Заклучним етапом цього руху став так званий похід "У Таврію за волею", що набув широкого розмаху в Катеринославській і Херсонській губерніях. Великі людські втрати, господарські збитки, завдані війною, погіршили становище народних мас, сприяли загостренню класової боротьби.

На півдні України поширилися чутки про те, що царський уряд ніби закликав бажаючих переселитись на зруйнований війною Кримський півострів, що там кріпаки-переселенці отримають матеріальну допомогу, матимуть високу плату за казенні роботи, що "вони стануть вільними. Під впливом цих чуток, зневірившись у •можливості одержати волю на місці свого постійного проживання, багато кріпаків з усім своїм скарбом рушили в Крим. Селяни брали не тільки своє майно, а й реманент з поміщицьких економій і садиб. Та не так сталося, як жадалося.

У цей селянський рух включився й трудовий люд Нікопольщи-яи. Особливо тяжко жилося кріпакам у нікопольського поміщика Г. В. Нечаєва. У селах, що належали йому,

в тому числі і в Лукиївці, Нечаєв жорстоко експлуатував кріпаків. Не виплачував селянам-чумакам гроші, гвалтував дівчат і жінок, продавав кріпаків, обмінював їх на собак. Так, наприклад, "девку Ольку" гвін продав за 210 карбованців своєму родичу. (Ці дані за матеріалами Нікопольського краєзнавчого музею імені Ломоносова).

€8

Проти селянського руху царський уряд направив значні військові сили.

Лише в Катеринославській губернії проти повстанців діяли одна піхотна та одна кавалерійська дивізії, драгунський полк та інші військові частини. Переправа че*рез Дніпро суворо контролювалась. Нерідко селяни вступали в сутички з військовими командами. Тільки в Катеринославській і Херсонській губерніях сталося шість кривавих сутичок між військовими і селянами, були вбиті і поранені з обох сторін. Дорого обійшовся селянам той похід "У Таврію за волею".

Кривава розправа з шукачами волі сталася і в Нікополі, зокрема на Микитиній переправі. Ось як про це згадував у 1939 році 99-річний дід Влас Капшар, котрий жив у селі Червоноіванів-ці Дніпродзержинського району, що на Дніпропетровщині: "Пішла серед людей чутка, що в Нікополі воля. Вирішили й ми поїхати,, щоб побачити ту волю. Порізали свиней, телят, у кого було своє. А в кого не було, той панське порізав — бо воля. Зібралися та й, вирушили. Приїхали, а в Нікополі вже сила народу. Аж ось якийсь стражник чи жандарм кричить, наказує роз'їхатись. Але куди там! Раз воля, то й воля. Це ж та сама воля, яку написав наш рідний Тарас, гадали ми. Та й повели розмову про Шевченка. Кожному хотілося побачити ту волю. Чекаємо. Ніхто й не їде. Раптом з'явилися солдати, скомандували, щоб розійшлися. Та ми не ворухнулися. Відступили вони на сто кроків та вдарили по нас з рушниць. Знову відступили на сто кроків та залпом гримнули на людей. Одні впали вбиті, інших взяли в полон..." ("Пам'яті Шевченка". Видання Дніпропетровського ювілейного комітету,. 1939 р. стор. 101).

Про жорстокість придушення селянського руху в 1856 році свідчить також лист до нікопольського поміщика Г. В. Нечаєва від начальника Каролинового загону 4 червня 1856 року. Він писав: "В Кудашевой я немного усмирил восстание. Теперь в Кре-мидах заканчиваю, чтобы спасти Боголюбовку. Прикажете, Глеб Васильевич, отправит в Луговую (Александрополь) еще шесть человек й одного унтер-офицера. Я сам поеду туда. Человек поехал от меня в Боголюбовку й обязан прекратить своеволие лугов-чан. Остальное я довершу, будьте спокойны..." (Из материалов Никопольского краеведческого музея имени Ломоносова). Тільки з допомогою жорстоких езекуцій царським посіпакам наприкінці 1856 року вдалося припинити рух селян "У Таврію за волею", придушити Катеринославське повстання.

У той час, коли спалахнув селянський рух "У Таврію за волею", Тарас Шевченко знаходився у засланні в Новопетровському укріпленні. Він просив друзів вирвати його "из зтого проклятого гнезда". А коли повертався із заслання, змушений був затриматись у Нижньому Новгороді. Там його відвідав Яків Лазаревсь-

64

кий і розповів Тарасу Григоровичу про Катеринославське повстання 1856 року —

селянський рух "У Таврію за волею". Того ж дня,— 22 січня 1858 року, Шевченко записав у "Щоденнику": "Про-ездом из Петербурга в Вятку на службу посетил меня сегодня Яков: Лазаревский. Он недавно из Малороссии. Рассказал о многих свежих гадостях в моем родном краю, в том числе о грустном Екатеринославском восстании 1856 года".

Так геніальний поет Т. Г. Шевченко гнівно викрив та обурився кривавою розправою царизму над шукачами волі і засудив-самодержавно-кріпосницький лад. Його голос протесту злився з голосами передових людей Росії. Слід відзначити, що народний художник України Іван Сидорович Іжакевич (1864—1962), котрий виконав численні малюнки на теми з життя і творчості Шевченка, на замовлення Дніпропетровського історичного музею намалював картину "Катеринославське повстання 1856 року". На ній. вдало відтворено образ шукачів волі, які розтягнулись по степу, поставивши коли і вила проти загону карателів, котрі наближаються до них на конях. На задньому плані видно пожежу — горить панська садиба. У Нікопольському краєзнавчому музеї зберігається копія цієї картини.

Заможно і культурно нині живуть колгоспники Нікопольщини — нащадки шукачів волі. У Криничуватому (колишня Кудашева) знаходяться центральна садиба колгоспу імені Ілліча. Це господарство славиться своїм вівчарством. На честь Великого Кобзаря селяни село Маринодар перейменували в село Шевченкове, а свій колгосп назвали його іменем. Віддаючи шану геніальному поетові, нащадки у селі Шевченкове встановили його погруддя.

Любов до Великого Кобзаря сонячним сяйвом пломеніє і в творчості місцевих письменників, поетів, артистів, художників. Обдарування багатьох з них мужніло й розквітало у Нікополі, звідки вони пішли у велике літературне і мистецьке життя у сорокові й шістдесяті роки двадцятого століття. Немало схвильованих творів Шевченкові присвятили поети Петро Біба, Віктор Герасимов (нині живуть у Києві), Ляпін (теперішній житель Москви), письменник Валерій Тарасов, котрий нині мешкає в Криму, працює редактором міської феодосійської газети "Победа".

Відомий український письменник Степан Чорнобривець, котрий близько півстоліття проживає в Нікополі, у третьому номері журналу "Дніпро" за 1963 рік надрукував оповідання "Орел і сонце" з ілюстрацією М. Гети. У цьому оповіданні письменник вперше в художній літературі зображає перебування Тараса Шевченка в селі Покровському, що на Нікопольщині, де він малює Покровську Січову церкву. В оповіданні зображено соціальний конфлікт в родині колишнього нащадка запорозького козака Гаврила Гош-кодеря.

65

У нього й зупинився Тарас Шевченко. У Гошкодеря працюють наймити-втікачі. Працюють за харч, пораються біля коней, "пасуть гусей і полють картоплю". З великим ліризмом описана природа Нікопольщини. Згадуються Микитин Ріг, село Купівка, Чортомлицька могила... "...Довкола буяв степ. На обрії бовваніла Чортомлицька могила, розімліла на сонці. Між рідкими житами густо цвіли волошки, 'немовби синява

неба відбивалась у дзеркалі-землі!.."

Пам'ятник Кобзареві у селі Шев-ченкове.

У ці ж часи немало самодіяльних художників Нікопольщини створюють десятки портретів Тараса Шевченка. Шанувальники поета у своїх домівках з любов'ю прикрашали їх вишитими квітчастими рушниками. Найвідомішими слід назвати портрети Шевченка, виконані олією Яковом Петровичем Волошиним, котрий вчився у Харківській художній школі, художниками Світличним, братами Стеценками, вчителем Худяковим, актором-декоратором Андрієм Варламовичем Дубровіним. Іншими авторами портрети Шевченка зроблені з гіпсу і каменю.

У 1955 році вийшла книжка Дмитра Косарика "Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка". У цій книжці автор вперше зазначає, що в другій половині липня та в серпні 1843 ро-

66

ку Тарас Шевченко під час подорожі на Україну відвідав Микитин Ріг (Нікополь), село Покровське. У цьому селі поет змалював пам'ятники Січі, зробив багато інших малюнків. На це звернули увагу нікопольські краєзнавці. На сторінках міської "Нікопольської правди" та обласної газети "Зоря" стали з'являтися літературні розвідки про перебування Шевченка на Нікопольщині. Перший з місцевих художників, хто зобразив цю подію в історії південного краю, був працівник Нікопольського краєзнавчого музею Степан Іларіонович Піткевич. Він виконав олією невелику картину "Тарас Шевченко в Капулівці". Самодіяльний художник зобразив поета на березі річки Чортомлик, а також змалював острів Січ, де знаходилась Стара Чортомлицька Січ Ці картини зберігаються у фондах місцевого краєзнавчого музею.

Художник Тетяна Михайлівна Двигун намалювала картину олією "Шевченко в Нікополі". На ній відображено: на березі Дніпра біля Микитиноного перевозу, відклавши малярні роботи, Тарас Григорович слухає кобзаря, схилившись на велику колоду верби. Тут же постать дівчинки, котра прийшла по воду, хлопчина і два рибалки у човні. На задньому плані — краєвид Нікополя і Дніпра. Цікава і вдала акварель Т. М. Цвигун, що зображає Тараса Шевченка в Нікополі на Катеринославській горі. Поет розмовляє з чередником, поряд з ним підпасок. На задньому плані корови, поштова карета і валка чумаків, краєвиди Нікополя і Дніпра.

Збереглося немало й інших творінь талановитих майстрів пензля. На високому художньому рівні написана випускником Київського художнього інституту Володимиром Кодінцем картини "Шевченко у Нікополі", котра теж зберігається у місцевому краєзнавчому музеї. Самодіяльний художник В. А. Калиниченко, за фахом агроном, виконав ряд картин, одна з яких зображає поета, який пливе на човні Дніпром. Запам'яталися два малюнки місцевого художника О. М. Овчаренка — "Шевченко в казармі" та "Мені тринадцятий минало". Вони теж у фонді місцевого-краєзнавчого музею.

На Нікопольщині твори Шевченка знаходили й сценічне втілення. Ще в тридцятих роках у місті та районі виникло чимало драматичних гуртків. Традиція ця тривала і в

наступні десятиріччя. У репертуарі драмгуртків були п'єси Марка Кропивницького, Івана Котляревського, Івана Карпенка-Карого, інших авторів української класичної драматургії. Прикрашала репертуар самодіяльних драматичних артистів п'єса Тараса Шевченка "Назар Стодоля". Вона мала великий успіх у глядачів. Десятиліттями не сходила зі сцени міських та сільських клубів і будинків культури. Популярними виконавцями ролей героїв⁴ шевченківського твору стали аматори сценічного мистецтва А. К. Горобець, М. В. Забелла, М. О. Содель, І. П. Мазанко, М. Д. Топчій, багато інших

67

прихильників сцени. Деякі з них обрали цей вид мистецтва як професійне захоплення і присвятили йому все своє життя. Колишній робітник місцевого кранобудівного заводу Володимир Дальський, наприклад, став відомим актором театру і кіно, пройшовши шлях від артиста із народу до народного артиста. Володимир Дальський говорив: "У царину мистецтва мене покликала любов до Шевченківського слова, дала творчу наснагу на довгі роки".

На початку 1993 року, незадовго до Шевченківського дня народження, у Нікопольському медичному училищі за ініціативою — його директора М. Є. Маковецького створена "Тарасова світлиця". Кожен куточок у ній нагадує про Великого Кобзаря". Відкриття світлиці супроводжувалось літературно-музичними заходами. Перед гостями світлиці виступили працівник місцевого краєзнавчого музею Л. Варивода, історик М. Жуковський. Вони розповіли про творчість і життєвий шлях поета, про історію запорозького козацтва, про котре так багато писав у своїх творах Шевченко. Нікопольський бандурист виконав пісні на вірші українського класика.

Ім'я Кобзаря пломеніє на Нікопольщині і в назвах" У селах району десятки вулиць названі його іменем. Розвивається і квітне село Шевченкове. Змужнів і прагне до нових висот колгосп імені Шевченка. У Нікополі триває забудова великого житлового масиву — бульвару Шевченка. Дзвінкоголоса дівчата заповнює класи школи імені Шевченка.

З любов'ю нащадки Великого Кобзаря бережуть пам'ять про нього. Тарасова світлиця пломеніє у кожному будинку міста і "села, у кожній хаті, у кожному серці нікопольця.